

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти - другий (магістерський)**

Виконала:

*студентка 6 курсу, 631 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»*

Хованець Ганна Іванівна

Керівник: доц. Мафтин Л.В.

*До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № 6 від 22 листопада 2022 р.*

Зав. кафедри _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3-6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ.....	7-36
1.1. Вивчення проблеми дослідження у науковій літературі.....	7-17
1.2. Національні цінності як педагогічна категорія	17-24
1.3. Українська народна педагогіка як засіб виховання національних цінностей	25-34
Висновки до розділу 1	35-36
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ	37 - 60
2.1. Вивчення рівня сформованості національних цінностей в учнів молодшого шкільного віку.....	37-42
2.2. Аналіз змісту підручників сучасної початкової школи щодо проблеми дослідження.....	42-48
2.3. Єдність урочної та позаурочної роботи у вихованні національних цінностей молодших школярів засобами української народної педагогіки.....	49-59
Висновки до розділу 2.....	60
ВИСНОВКИ.....	61-64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65-75
ДОДАТКИ.....	76-99

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У період змін, інновацій, глобалізації, яка диктує нові умови життя для сучасної людини, в умовах захисту своєї Батьківщини від російських загарбників, особливого значення набуває національна орієнтація системи освіти.

Нині усе більш актуальним стає навчання на основі цінностей. На цьому наголошується в концепції Нової української школи (27.10.2016), новому базовому законі «Про освіту» (05.09.2017 р.), Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (03.10 2018 р., № 710-р), указі Президента України № 286/219 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» травень 1919 р.

Згідно цих документів, випускник нової школи - це особистість, патріот та інноватор. Щоб виховати саме такого члена українського суспільства, концепція НУШ пропонує орієнтувати виховний процес на «загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність)» [66, с.19].

Як бачимо, до числа пріоритетних завдань сучасної освіти відноситься формування у свідомості зростаючого покоління наукової картини світу - природної, соціальної, особистісної, ціннісної. Реалії сьогодення на перший план висунули потребу гуманізації й демократизації людських стосунків, виховання як на вселюдських, так і національних цінностях.

Осмислення базових, національних цінностей надає можливість досягнути стратегічні пріоритети розвитку українського суспільства, освіти у новому тисячолітті, згідно нових вимог. У центрі цих цінностей - свобода, патріотизм, гуманістичні й демократичні норми. Погодимось із думкою сучасних науковців про те, що саме система національних цінностей утворює правову, філософську, етичну основу забезпечення існування

держави. Їх «втрата може привести до зникнення нації як самостійного суб'єкта міжнародних відносин» [39,с.25].

Цінності - це те, що особливо важливе для людини, джерело мотивації її діяльності. Під цінностями розуміються основи духовного та матеріального життя людини, які визначають мету її самореалізації. Це загальноприйняті уявлення людей про цілі й норми поведінки, які втілюють історичний досвід і концентровано виражають зміст матеріальної й духовної культури як певного етносу, так і людства загалом.

Згідно існуючих класифікацій цінностей, їх поділяють на абсолютні; національні; громадянські; сімейно - родинні, особистісні. Також у науковій літературі поширеним є поділ цінностей на дві групи: колективістські й індивідуалістські. У науковому дискурсі проблему цінностей вітчизняні дослідники нині розглядають у процесі становлення громадянського суспільства, реформування освіти в Україні. Фундаментом цих процесів є цінності вселюдські, у яких втілені потреби та інтереси людства. Щодо національних цінностей - то це цінності особистості, суспільства і держави. Без урахування національної ідеї, ментальності українців, народних ідеалів неможливе виховання особистості національно свідомої, патріотичної, з кращими громадянськими якостями характеру.

Носієм, скарбом національних цінностей є народна педагогіка - сукупність педагогічних знань і мудрості народу, без використання якої не можна побудувати національну систему виховання, здійснити ті завдання, які нині стоять перед нею. Багатовіковий досвід української народної педагогіки, її виховні ідеали здатні посилити філософію концепції Нової української школи, допомогти сформувати належні ціннісні орієнтири, виплекати українську ідентичність.

Проблема національних цінностей є предметом вивчення досліджень філософських (А.Герасимчук, Е.Головаха, І.Зязюн, А.Ручка, П.Саух, А.Фурман); політичних (А.Дацюк, З.Бойко, П.Гай-Нижник, М.Козловець, Ж.Петрочко, Л.Чупрій), психологічних (І.Бех, І.Галецька, І.Галян, Ю.Ільїна,

В.Москалець, І.Семків,), педагогічних (О.Александрова, О.Вишневський, В.Кремень, В.Лаппо, О.Поліщук, Г.Філіпчук), етнопедагогічних (Є.Березюк, Н.Лисенко, Г.Тарасенко, Ю.Руденко, М.Стельмахович, В.Струманський та ін.).

Погодимось із думкою дослідників про те, що тільки те покоління здатне відроджувати культурно-історичні традиції, обряди, створювати нові культурні цінності, свідомість якого формується на ґрунті народної культури, багатовікового досвіду народу.

Мета дослідження: обґрунтувати особливості виховання національних цінностей молодших школярів засобами української народної педагогіки.

Завдання дослідження:

- проаналізувати наукову літературу з проблеми дослідження;
- розкрити зміст поняття «національні цінності» та виховний потенціал української народної педагогіки як одного із засобів їх виховання;
- схарактеризувати особливості формування національних цінностей учнів молодшого шкільного віку засобами української народної педагогіки.

Об'єкт дослідження: національні цінності у вихованні зростаючої особистості.

Предмет дослідження: особливості виховання національних цінностей учнів молодшого шкільного віку засобами народної педагогіки.

Методи дослідження - теоретичний аналіз наукових джерел; синтез, систематизація та узагальнення отриманих даних; емпіричні - педагогічне спостереження, опитування.

Теоретичне значення дослідження полягає в узагальненні основних категорій проблеми дослідження, систематизації психолого- педагогічної літератури, обґрунтуванні особливостей формування національних цінностей учнів молодшого шкільного віку засобами української народної педагогіки.

Практичне значення дослідження: матеріали та висновки роботи можуть бути використані у процесі фахової підготовки майбутніх учителів для розширення змісту курсів лекцій, семінарських і практичних занять; підготовці методичних посібників, а також у практичній професійній діяльності вчителя сучасної початкової школи.

Апробація результатів дослідження. Головні положення й результати роботи знайшли відображення у звітах на науково - методичних засіданнях кафедри педагогіки та методики початкової освіти.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, які містять параграфи та висновки, загальних висновків, списку використаних джерел, який включає 123 найменування, та практично орієнтованих додатків.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЗРОСТАЮЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Вивчення проблеми дослідження у науковій літературі

Проблеми, пов'язані з національними цінностями, приваблюють увагу дослідників з різних областей наукового знання. Філософи, соціологи, культурологи, психологи, педагоги справедливо відзначають, що нині, в умовах російської агресії, у країні складається нова ціннісна атмосфера, йде переоцінка цінностей, їх духовне переосмислення.

У сучасній науці поняття цінності не є однозначним. На цю проблематику існують різні погляди, так як і різне трактування самого поняття.

Одним із перших роздумів про категорії, до яких можна застосувати поняття «цінності» у сучасному розумінні, такі як істина, благо, краса, зустрічаються в античній літературі. Демокрит, Платон, Сократ, Аристотель у своїх працях наголошували на необхідності формування у підростаючого покоління єдності особистих і суспільних інтересів. Основними цінностями античної Греції були свобода, особистість (як самоцінність), розум (як метод удосконалення себе і світу), добродійність, самопізнання.

Цінності Давнього Риму репрезентовано працями М.Квінтіліана, М.Цицерона, Л.Сенеки - освіта й самоосвіта, моральне вдосконалення, гуманізм.

Цінності епохи Середньовіччя пов'язані з трьома інститутами: церква, імперія, університет. А.Блаженний, П.Абеляр, Ф.Аквінський головну цінність вбачали в любові до Бога та самовдосконаленні. В ідеї Бога поєднувалися цінності Істини, Добра, Краси.

В епоху Відродження та Реформації у працях Ф.Бекона, В. де Фельтре, Т.Кампанелли, М.Монтеня, Т.Мора, Е.Роттердамського Ф.Рабле, Я.Коменського сповідаються такі цінності, як духовний і фізичний розвиток людини; праця як критерій моральності, суспільної значимості. Тобто,

світоглядними орієнтирами й цінностями епохи Відродження стала єдність тріади: Бог - Природа - Людина, а також свобода життя й творчості.

Епоха Просвітництва потребувала нових підходів до освіти, знань, виховання нової людини. Цінності цієї епохи спостерігаємо в роботах Д.Локка, Ж.-Ж.Руссо, К.Гельвеція, Д.Дідро, Й.Песталоцці, А.Дістервега, Й.Гербарта, які мету виховання вбачали у формуванні добродісної людини, яка поважає усталений правопорядок. Мета досягається розвитком багатогранності інтересів й створенням на цій основі цільного морального характеру, який керується такими основоположними ідеями, як: цінність внутрішньої свободи, досконалості, прихильності, права, справедливості.

Як філософська категорія поняття цінність увійшло в науковий обіг у ХІХ столітті з появою трактату Г.Лотце «Основи практичної філософії» та працею «Мікрокосм». На думку автора потрібно чітко розмежовувати світ явищ і світ внутрішніх цінностей, тобто, поставив питання про об'єктивне й суб'єктивне у цінностях.

У подальшому, в кінці ХІХ ст. сформувалася аксіологія - розділ філософської науки, що вивчає проблему цінностей.

Паралельно із цими тенденціями уявлення про цінності розвивалися і у суспільних науках. Зокрема, Е.Дюркгейм, один із засновників соціології, підкреслював, що соціальна поведінка завжди регулюється певним набором правил і цілей, які одночасно є сталими, належними й бажаними, обов'язковими та привабливими. На думку вченого, суспільство є джерелом і вмістилищем усіх вищих цінностей, виступаючи як трансцендентна (поза досвідом) реальність.

Перша класифікація цінностей представлена у працях філософа і психолога Гуго Мюнстерберга («Психологія цінностей», «Психологія і вчитель»). Вчений стверджував, що природа у своїй основі вільна від цінностей, тоді як індивіди у своїх взаємовідносинах слідуєть умовним цінностям. Світ цінностей він поділяє на життєві (безпосередньо дані цінності) й культурні (спрямовано створені цінності): зовнішній світ,

інтрасупільний світ, внутрішній світ. Ці цінності, у свою чергу, класифікуються на такі цінності:

- логічні /самозбереження світу/ (цінності буття/ предмет визнання - речі, істоти, оцінки; цінності зв'язку/ предмет пізнання - природа, історія, розум);

- естетичні /цінності єдності/ (предмет радості - гармонія, любов, щастя; цінності прекрасного/ предмет відданості - образотворче мистецтво, поезія, музика);

- етичні /сагодіяльність світу/ (цінності розвитку/ предмет вивищення - ріст, прогрес, саморозвиток; цінності досягнення/ предмет задоволення - господарство, право, мораль);

- метафізичні/самодосконалість світу/ (цінності Божества/ предмет віри - творіння, одкровення, порятунок; цінності основи/предмет переконання - Всесвіт, людство, над-Я).

Проблема цінностей всебічно розглянута й в українській науці. Погодимось із думкою вчених про те, що погляди на людину, як найвищу цінність знаходимо у філософських джерелах ще Київської Русі. Такі цінності, як добродійність, праця, освіта, родина, любов до своєї землі наголошуються в «Повчанні дітям» В.Мономаха, «Слові про закон і благодать» І.Київського, пізніше у козацьких літописах, в трактатах українського філософа Г.Сковороди, Ф.Прокоповича, М.Драгоманова, а також працях, присвячених цінностям української народної педагогіки (С.Яворський, О.Духнович, К.Ушинський, В.Антонович, В.Сухомлинський, М.Стельмахович та ін.) та ціннісній парадигмі виховання українця (І.Франко, Л.Українка, С.Русова, Я.Чепіга, Г.Ващенко, О.Вишневський, О.Сухомлинська та ін.).

Видатний український філософ, просвітител, педагог Г.Сковорода найвищою цінністю вважав гармонію людини з собою і світом, тоді людина стане щасливою, коли віднайде Бога і у красі природи, і у красі людської душі. Він обґрунтував зв'язок виховання з життям народу, його традиціями,

особливо підкреслюючи категорію добра, як однієї з визначних цінностей українців: На добро народжувати і добра навчати. В одному з листів до свого друга М.Ковалинського мислитель писав: «Прекрасна і велична любов до чесноти. Бо не можна не поважати того, в кого вбачаєш оселю чесноти, адже, де любов ждо чесноти, там повинна бути і гідність» [121, с.97].

Проблема цінностей досліджується і у працях талановитого культурно-освітнього діяча Закарпаття О.Духновича (праці «Кніжніца для начінающих», «Маленька Біблія з картинками», «Краткая землєпись», «Народная педагогія...»). Вчений одним із перших обґрунтував ціннісний потенціал народної педагогіки, адже саме в ній закодовані віковічні цінності та мудрість попередніх поколінь. Ціннісні орієнтації дитини формують кращі зразки усної народної творчості, матеріальної та духовної культури.

Про ціннісні орієнтири народної педагогіки йдеться і у творчій спадщині К.ДУшинського («Дитячий світ», «Рідне слово», «Людина як предмет виховання», «Стислий підручник педагогіки»). Особливе значення у вихованні дитини педагог вбачав у цінності рідної культури, рідного слова: «Мова народу - кращий, що ніколи в'яне і вічно знову розпускається, цвіт усього його духовного життя. Мова є важливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живучі та майбутні покоління народу в одне велике, історично живе ціле» [121, с.110]. Високу оцінку вчений дав таким народно педагогічним засобам, як народні прислів'я, загадки, казки, пісні, вважаючи, що вони сприяють етичному, естетичному, моральному вихованню, долучають до найпотаємніших скарбів рідної мови.

Не втратили свого значення й думки видатного педагога про виховання характеру людини, на формування якого впливають такі фактори, як спадковість, життєві враження і особиста воля. Вагомого значення у цьому процесі він надавав багатовіковим народним традиціям.

Роздуми про цінності та їх значення у вихованні дитини знаходимо у працях С.Ф.Русової («Дошкільне виховання», «Нова школа», «Націоналізація школи» та ін.). Просвітелька наголошувала на тому, що на ціннісні

орієнтації дитини великий вплив має рідна природа, довкілля, усе, що її оточує: «Хай на стіні нашої майбутньої рідної школи висить портрет великого апостола правди й науки Тараса Шевченка, на вікнах стоять квіти, на стінах рушники з рідним вишиванням, хай сама школа нагадує колишні українські історичні будівлі, хай у вікнах тішать погляд рідні дерева і квіти. В такі веселій, новій українській школі виростуть дітки на радість і на користь Україні» [121, с.144-145]. Думки просвітительки про цінність рідної мови, природи, народної культури, усної народної творчості суголосні з тими завданнями виховання, які нині стоять перед вихованням сучасного національно свідомого українця й дають підстави окреслити такий його важливий принцип, як поєднання народної виховної практики з науковими педагогічними розвідками.

В історії української педагогічної думки і у теорії та практиці виховання національних цінностей особливе місце посідає професор Г.Г.Ващенко, якого справедливо вважають творцем курсу української національної педагогіки. Етнопедагогічні можливості українців розкрито у таких працях, як «Виховний ідеал», «Система навчання», «Виховання любові до Батьківщини», «Організаційні форми навчання», «Виховна роль мистецтва», «Засади естетичного виховання», «Тіловиховання як виховання волі і характеру» та ін..

Чільне місце у педагогічній творчості вченого посідає проблема виховного ідеалу як мети виховання. В його основу педагог поклав вселюдські на національні цінності, моральні закони творення добра, любові та краси. Моральні цінності він вбачає у релігії, християнській вірі. У праці «Виховний ідеал», наголошуючи абсолютні вартості українця - служіння Богові й Батьківщині, він розкриває їх зміст у сповідванні таких цінностей, як Правда, Справедливість, Любов, Краса, які мають знайти своє втілення в нації. Його сподівання звернені до сучасних поколінь і набувають особливого значення в умовах захисту рідної землі від російської агресії: «Плекаючи свої кращі традиції, борючись за свою самостійну державу,

українська молодь разом з тим мусить не тільки плекати загальнолюдські ідеали, а й активно боротись за них - Віримо, що ця боротьба закінчиться перемогою Правди і Добра» [24, с.159].

Науковим фундаментом педагогічних поглядів В.О. Сухомлинського є гуманізм - цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і реалізацію усіх здібностей. Видатний педагог зазначав: «Справжня людина - це людський дух, який виражається у переконаннях і почуттях, волі й устремліннях, у відношенні до людей і самого себе, у здатності любити й ненавидіти, бачити у мрії ідеал і боротися за нього» [105, с.119]. У полі зору директора Павлиської школи було усе людське життя. Він наголошував такі важливі етапи, як народження дитини, пробудження батьківського і материнського почуття любові, синівський обов'язок, почуття подяки, співчуття іншим, про взаємозв'язок вчинків і емоцій, душевних переживань, тобто, про ті цінності, усе те, що робить людину Людиною.

Досліджуючи філософську проблему людини, у своїй відомій праці «Як виховати справжню людину» (1977 р.) автор виокремлював такі важливі риси, як: розуміння й переживання цілі й сенсу життя; багатство внутрішнього духовного світу, духовних інтересів, духовних запитів і потреб; потребу людини в людині як носії духовних цінностей.

Особливу увагу в концепції справжньої людини педагог звертав на готовності відстоювати свої переконання, відстоювати їх, почуттю власної гідності - поваги до себе, уміння дорожити своєю гідністю, своїм іменем; інтелектуальному багатству, творчому розуму, прагненню жити у гармонійному світі, постійно збагачуватися й розвиватися.

В.Сухомлинський неодноразово наголошував на тому, що джерелом цінностей є потреби людини, її прагнення бути щасливою. У змісті цієї категорії педагог вбачав сенс життя, мету й шляхи її досягнення. На його думку, дорогу до щастя вказує праця, адже саме у праці людина може самовиразитися, само реалізуватися як особистість, добитися чогось значного в житті, праця збагачує людину інтелектуально й духовно.

Зауважимо, що ці думки суголосні з українською виховною традицією, адже в українській народній педагогіці ідеалом справжньої людини, цінністю - є людина праці.

Однак не тільки праця, як цінність життя, входила за розуміння мислителя у поняття щастя. Такі цінності як кохання, родинні вартості, любов, свобода - також надзвичайно важливі. Зокрема, свободу педагог визначав тим, наскільки глибоко людина пізнала себе, наскільки вона незалежна від будь-яких причин і у якій мірі орієнтується на особисті й суспільні потреби у своїй діяльності. Тобто, свобода для В.Сухомлинського - одна із найвищих суспільних цінностей, це також усвідомлена позиція людини, яка пов'язана із її здатністю приймати рішення і нести за них відповідальність.

Розглядаючи поняття «свобода волі», педагог називає її основні елементи - розум і совість. Свободу, волю людини він вважав зобов'язанням, відповідальністю та добровільною детермінацією вчинків людини. У праці «Як виховати справжню людину» автор писав, що дане людині життя і набута нею свобода - найбільші людські цінності, у яких виражаються сама природа людини. Той, хто глибоко осягнув цю істину, стає нетерпимим до зла.

Намагаючись знайти відповідь на багато життєво важливих питань, В.Сухомлинський дійшов висновку про те, що істинно моральна людина не може формуватися без прагнення до прекрасного. Вічне джерело прекрасного педагог вбачав у природі. Осягнути цінність життя можна також через почуття прекрасного, адже пізнання краси, її розуміння, її творення у собі й довкіллі поєднує мораль, етику, естетику. До проявів прекрасного вчений відносив явища природи, духовний початок у людині, любов, істину, прояви доброти, емпатії, здатність творити. Ідеал естетичного виховання він вбачав у тому, аби кожна дитина, доторкнувшись до прекрасного, зробила його часткою свого життя.

Пізнання прекрасного є важливим аспектом ціннісних орієнтирів дитини, надзвичайно важливим для формування світогляду. Педагог справедливо вважав, що успіх виховання визначається розвитком емоційно-чуттєвої сфери школяра. Істинність цього принципу він довів у своїй «Школі радості».

Вагомою складовою вихованні дитини мислитель вважав моральні цінності. У його розуміння моральний ідеал має містити такі риси особистості, як уміння дорожити святинями своєї Батьківщини, як цінностями свого серця і своєї свідомості; гармонійне поєднання суспільного й особистого, великого й малого в духовному житті людини; багатство духовного світу, інтересів і потреб; почуття гідності, поваги до самого себе, уміння не; дорожити, устремління до морального вдосконалення; повага до праці й людей праці; сердечна відкритість до радостей і печалей інших; потреба в людині як носії національних цінностей.

Народнопедагогічний досвід українців знайшов втілення у прекрасних навчально-методичних посібниках педагога: «Книга природи», «Тисяча задач із живого задачника», «Скарбниця народного слова», організації у школі Кімнати казки, Острова чудес, проведення уроків під відкритим небом тощо.

Вчити дітей любові, гуманізму, добру, милосердю В.Сухомлинський радив на основі народно - педагогічного досвіду, кращих зразках українського фольклору.

Вагоме місце у педагогічній спадщині вченого посідає мовне виховання зростаючої особистості («Слово рідної мови», «Слово про слово», «Джерело невмирущої криниці» та ін.). Цю проблему він розглядає крізь призму формування національної свідомості, збереження національної культури. Наголошуючи пріоритет виховання у дітей почуття патріотизму, педагог наголошує на тому, що людина, яка нехтує рідну мову, не може називати себе патріотом, оскільки не поважає найдорожчого-Батьківщини: «Любов до Батьківщини неможлива без рідного слова. Тільки той може осягнути своїм розумом і серцем красу, велич і могутність Батьківщини, хто збагнув

відтінки і пахощі рідного слова, хто дорожить ним, як честю рідної матері, як колискою, як добрим ім'ям своєї родини» [108, с.3]. В умовах реалій сьогодення, відстоювання певною категорією населення України принципу двомовності, особливої актуальності набуває теза про виховання національно свідомої особистості: «дві рідні мови – це так само безглуздо, якби ми намагалися уявити, що одну дитину народили дві матері. У дитини є одна мати. Рідна. До смерті. До останнього подиху» [98,с.10].

Своїх учнів педагог хотів бачити гідними пам'яті предків, спонукав пишатися своїм родом, своєю землею, цінувати людину праці. У багатьох творах: «Як же виховати любов до праці?», «Праця – основа всебічного розвитку людини», «Праця, покликання, щастя», «Природа, праця, світогляд», «Батьківська педагогіка», «Труд душі» та ін. автор наголошує на тому, що трудове загартування дітей є важливим елементом сімейного виховання, а вміння працювати добре - найкращою спадщиною батьків для своїх дітей. Усе життя дитини має підпорядковуватися вимогам праці, а трудове виховання базуватися на традиціях народного виховання: «Справжнє громадянське виховання, починається там, де ідея і особиста праця – піт, мозолі, зливаючись воєдино, творять те, про що народ говорить: у людини є святе за душею...Цим святим для кожної людини повинна стати праця, одухотворена високою ідеєю... Коли я вдумуюсь у слова патріотизм, Батьківщина, громадянин, - ці слова завжди зв'язуються в моєму уявленні з трьома іншими поняттями: народ, труд, хліб. Це три могутні корені громадянськості» [109, 313].

У радянській виховній системі акцент було зміщено на розвиток моральних цінностей будівника комунізму, перевагу ідеологічних цінностей над духовними.

Варто зазначити, що у 60-80-ті роки минулого століття у педагогічній теорії та практиці США, Канади й країн Західної Європи виник такий напрям, як ціннісне виховання. Основною його метою було не пряма передача вихованцям загальнокультурного ціннісного досвіду, а формування

здатностей до вибору моральних цінностей, створення моральних критеріїв, заснованих на гуманістичних ідеалах. Теорія ціннісного виховання об'єднала низку окремих концепцій: ціннісне навчання; роз'яснення цінностей; ціннісний аналіз; ціннісна рефлексія; ціннісна дія та ін.. При різному трактуванні природи цінностей, авторів цих концепцій об'єднує загальна виховна мета - допомогти людям жити у відповідності до цінностей (Кл.Бек).

Проблема виховання національних цінностей зростаючої особистості набула особливої актуальності з набуттям Україною незалежності, стала розглядатися на рівні державної політики.

У сучасній вітчизняній педагогічній науці проблематика цінностей представлена широким спектром досліджень, зокрема:

- загальнотеоретичні філософські, політологічні й психолого-педагогічні розвідки про суть цінностей, їх класифікацію (О.Александрова, І.Бех, М.Боришевський, І.Галян, І.Галецька, С.Клепко, М.Козловець, В.Кремень, О.Коханова, В.Лаппо, С.Матяж, В.Москалець, М.Мудрак, О.Рибак, Л.Романюк, М.Савчин, І.Федух, Л.Хомич та ін.);

- національні цінності як соціально-культурні й духовні норми етносу та їх виховний потенціал (О.Бадюл, З.Бойко, Ю.Ільїна, В.Кожевников, Ю.Руденко, М.Степико, О.Сухомлинська, Г.Філіпчук, А.Фурман й ін.);

- роль і місце цінностей у процесі виховання (В.Андрущенко, О.Вишневський, Ж.Петрочко та ін.);

- ціннісні орієнтації у формуванні особистості (Л.Коберник, М.Козьма-Качур, О.Легун, Ю.Стежко та ін.);

- формування національних цінностей в молодших школярів (О.Поліщук, Т.Потапчук, Н.Пташнік та ін.);

- цінності української народної педагогіки та їх використання у процесі формування україноцентричної особистості (О.Березюк, О.Будник, Т.Гриців, В.Євтух, Г.Кіт, Т.Коваль, Н.Кубай, Н.Лисенко, Л.Маєвська, Л.Мафтин, В.Мосіяшенко, М.Стельмахович, Є.Сявавко та ін.).

Отже, аналіз наукових джерел показав, що проблема формування національних цінностей зростаючої особистості була і є об'єктом уваги педагогічної теорії та практики, як вагома складова загальної педагогічної проблеми національного виховання.

Творчо розвиваючи ідеї своїх попередників щодо формування національних цінностей, сучасні дослідники акцентують на тому, що найбільш глибоко загальнолюдські цінності, складовою яких є цінності національні, засвоюються через пізнання національної культури, потужного ціннісного потенціалу народної педагогіки українців.

1.2. Національні цінності як педагогічна категорія

Однією із вагомих і найбільш яскравих тенденцій розвитку сучасної теорії виховання є посилена увага до сфери виховання ціннісних орієнтацій особистості. Це зумовлено умовами кардинального перегляду підходів до виховання й вихованця, який нині, в умовах реалізації ключової реформи Нової української школи, сприймається не просто як особистість, наділена певним набором якостей для виконання соціальних функцій, а які цілісна людина, яка володіє якостями більш вищого порядку, орієнтована на вищі цінності буття.

Нормативною базою виховання національних цінностей зростаючої особистості у сучасних умовах є:

- основний закон - Конституція України, яка найвищою соціальною цінністю визначає людину, її життя і здоров'я, честь, гідність і недоторканність (стаття 3);
- Концепція Нової української школи (2016);
- Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (2017);
- Закон України «Про освіту» (05.09.2017 № 2145-VIII);
- Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, 03.10 2018 р., № 710-р;

- указ Президента України № 286/219 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» травень 1919 р.).

Одним із актуальних положень Концепції Нової української школи у контексті нашого дослідження є наскрізне виховання особистості на цінностях: морально-етичних (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичних (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність) [87, с.172]. Наскрізне виховання має охоплювати усі сфери розвитку особистості, узгоджуватися зі змістом освіти, її стандартом, програмним забезпеченням.

У 2018 році колективом науковців Інституту проблем виховання НАПН України під керівництвом І.Д.Беха було розроблено Програму «Нова українська школа у поступі до цінностей». Розробники програми, обґрунтовуючи сучасні виклики виховання, як внутрішні, так і зовнішні, особливо наголосили *внутрішній* ключовий компонент національних цінностей українців: національну самоідентифікацію, яка, за переконанням авторів, забезпечує перш за все духовну безпеку нації. Зміст цього поняття розкривається через такі цінності: Я-Українець; Ми-Українці (активна причетність до життя нації, до свого роду, усвідомлення нерозривного зв'язку з ними).

До *зовнішніх* викликів віднесені такі: ідеологічний чинник; ціннісна убезпеченість; релігійний фактор; чинник історичної упередженості; фактор маніпулювання свідомість; екологічний фактор; фактор естетико-ціннісної спрямованості; фактор інформаційного впливу; фактор цінності здоров'язбереження молоді [77]. Усе означене загострює питання про теорію цінностей, як основ людського життя.

Кожна людина має свою систему цінностей. У цій системі цінності вибудовуються за певним ієрархічним зв'язком. Звичайно, що ці системи індивідуальні тільки тому, що індивідуальна свідомість відбиває свідомість

суспільну. Для людини цінністю є усе те, що має для неї певну значимість, важливість, особистий чи суспільний сенс.

Зміст поняття «цінність» доволі різноаспектний., у науковій літературі розглядається неоднозначно. Багато хто із дослідників трактують його як уявлення про те, що є важливим для людини, колективу, групи чи навіть суспільства у цілому. Цінність у філософії - вказівка на особистісну, соціально-культурну значимість певних об'єктів і явищ. Цінність в економіці використовується як синонім поняття «споживча вартість», тобто значущість, корисність предмета для споживача. У психології під цінностями розуміється те, що індивід цінить в соціумі, до якого належить; тісно пов'язане з поняттям мотивація.

Основою нової філософії освіти, методології сучасної гуманістичної педагогіки є педагогічна аксіологія - галузь педагогічного знання, що досліджує цінності, ціннісну свідомість та ціннісні орієнтації, які постають у процесі навчання, виховання та саморозвитку людини [82, с.45]. Основними її доктринами є: освіта як цінність; людина є самоцінною; в основі ціннісних аспектів освіти лежать загальнолюдські цінності; управління освітою спрямоване на розвиток її ціннісних аспектів.

С.Клепко зазначає, що цінності - це ідеї, ідеали, до яких прагне людина, суспільство.

Щодо класифікації цінностей, то у науковому дискурсі зустрічаємо різні підходи. Структуру означеної категорії створює низка блоків, які поділяються на рівні (за Н.Розовим, О.Вишневським, І.Бехом): 1) - глобальні цінності: Бог, Батьківщина, народ, людство, культура, розум, воля; 2) - традиції, догми, наукові авторитети, ідеологічні постулати; 3) - пріоритети, притаманні певній громаді; 4) - цінності найвищого рівня: життя людини, планета Земля як спільний дім, свобода, добро, мир, краса.

Узагальнення деяких наукових підходів дозволяє говорити про загальнозначущі цінності (універсальні, загальні, класично ідеалістичні, абсолютні, божественні, безумовні). Загальнозначимими є те, що прийняте

взаємодіючими суб'єктами (індивідами чи спільнотами), сприяє стабільності їх відносин та способу життя, взаємоприйнятному розвитку.

Оскільки цінності впливають на поведінку людини у всіх сферах життя, основою їх типології є конкретний предметний зміст (І.Бех, О.Вишневський, А.Киричук, Л.Хомич). Відповідно розрізняють цінності соціальні, культурні, економічні, політичні, духовні, моральні й т.п. Систему цінностей розуміють як систему сформованих уявлень людини (соціальних установок) про значення у її житті предметів і явищ зі світу природи й суспільства, що є критерієм при оцінці й виборі того чи іншого рішення.

Загальнолюдські цінності - це фундаментальні, загальнолюдські орієнтири й норми, моральні цінності, які є абсолютним стандартом для людей усіх культур та епох. Багатоманіття точок зору з цього питання містить уявлення про загальнолюдські цінності як явище матеріальне, духовне, інтелектуальне.

Інколи загальнолюдські цінності плутають з цінностями людства - водою, повітрям, їжею, рослинним і тваринним світом, корисними копалинами, джерелами енергії й т.п. Або ж із цінностями, які мають державний, суспільний статус - безпека країни, економіка, охорона здоров'я, освіта, побут тощо. Тому одні дослідники вважають цінності стабільними, незмінними, а інші - тими, які змінюються у залежності від зміни економічних, політичних, воєнних умов тощо.

Ми схилиємося до думки Ю.Ільїної, С.Савчин, які загальнолюдські цінності розглядають як явище позачасове, як вихідні основоположні аксіоми, які можуть називатися принципами, законами, установками, заповідями, кредо, символами віри, канонами, духовними аксіомами й т.п. Це абсолютна й високо значуща потреба, як людства у цілому, так і кожної окремої людини, незалежно від раси, статі, громадянства, соціального стану тощо [37; 89].

До однієї із центральних і надважливих загальнолюдських цінностей відносять життя окремої людини, яка є онтологічною основою усіх інших

цінностей. Наступною важливою загальнолюдською цінністю є творчість, яка вивіщує людину, робить її Я не тільки особливо значимим, але й унікальним. Вищою інтелектуальною цінністю, цінністю людини як людини розумної, є істина. У єдності із розглянутими цінностями формується та діє почуття справедливості. Справедливість - це забезпечення інтересів людини, поваги до її гідності.

У сучасну епоху, епоху глобальних змін особливого значення набувають абсолютні цінності добра, краси, істини, віри.

Важливим компонентом світогляду особистості, її центральним і домінуючим компонентом, що визначає відносно стійке вибіркове ставлення суб'єкта до навколишньої дійсності і значно впливає на вибір форми поведінки є ціннісні орієнтації. На думку С.Гончаренка, ціннісні орієнтації – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей. Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціального розвитку індивіда, його участі в трудовому житті. Виховання людини можна розглядати як керування становленням або зміною її ціннісних орієнтацій [30, с.35]. Тобто, ціннісні орієнтації - це відображення у свідомості людини цінностей, визнаних нею у якості стратегічних життєвих цілей та загальних світоглядних орієнтирів; це певні елементи внутрішньої структури особистості, отримані життєвим досвідом й переживаннями людини.

Метою й основою виховання є цінності. А цінності, у свою чергу, - це духовні й матеріальні явища, які носять особистісний смисл, а також слугують мотивом діяльності людини. Ціннісні орієнтації також пов'язані із поняттям «особистість». Важливу роль відіграє зв'язок ціннісних орієнтацій із спрямованістю особистості. Тоді як саме ціннісні орієнтації особистості виражають активну діяльність людини. Отже, вони мають стати мотивами діяльності та перетворитися на переконання. В.Москалець зазначає, що бути особистістю - значить бути суб'єктом власної життєдіяльності, будувати свої

вітальні контакти зі світом. Таким чином, ціннісні орієнтації залежать від того, у яку діяльність включена особистість.

Для американців цінність номер один - свобода, для французів - рівність, братерство, мистецтво життя, у фіннів - рівність і природа; у німців - акуратність, порядок; в англійців - помірність, відкритість, відповідальність. Загальноєвропейською цінністю є людина як така й життя людини. Універсальними цінностями для будь-якого суспільства громадянського типу, незалежно від національно-культурного контексту є права людини.

Цінностями епохи Новітнього часу визначаються такі як: гуманізм, екологія, ноосфера (людське життя; довкілля, як дім, а не сировинна база; патріотизм, свобода, відповідальність). До фундаментальних цінностей, які істотно визначають життєдіяльність людей належить гуманізм - любов до людини.

Розмова про національні цінності неможлива без розуміння таких ключових понять, як «етнос», «нація», «національна свідомість». Ці поняття багатопланові. Етнос уживається у випадках, коли мова йде про народ, нерідко ототожнюється з нацією. Щодо терміну «нація», то його трактують у двох площинах: як політичну спільноту, об'єднану спільним громадянством й належністю до певної держави; як етнічну спільноту, об'єднану за етнічними ознаками - культурними, мовними, ментальними, навіть антропологічними. Однак, означені поняття не є синонімічними, належність до того чи іншого народу дається народженням, не обирається, нація ж - наслідок свідомого вибору. Англійський дослідник Ентони Сміт зазначає: «Означення нації коливаються від таких, що зосереджують увагу на «об'єктивних» чинниках, наприклад, мові, релігії, звичаях, території та інституціях, до таких, що надають особливого значення тільки «суб'єктивним» чинникам, як от ставлення, сприймання та почування» [28, с.93].

Індійський письменник, гуманіст, педагог, громадський діяч Робіндранат Тагор писав «Кожна нація має виявити перед світом свою

національну сутність. Якщо ж нації нема чого дати світу, це слід розглядати як національний злочин... Нація зобов'язана зробити загальним надбанням те найкраще, що має. Благородний дух і є багатством нації, а її надбання - готовність, долаючи вузькі приватні інтереси, надіслати світові запрошення взяти участь у святі духовної культури» [45, с.18].

Поняття нації у науковій літературі визначається як стійка сукупність людей, яка склалася історично, що характеризується національним менталітетом, національною свідомістю й національним характером, стабільними особливостями культури, а також усвідомленням своєї єдності й відмінності від інших подібних утворень. Отже, до важливих ознак нації відносять менталітет, характер, історичну пам'ять, міфологію, духовні й політичні традиції, мову.

Особливості психіки й поведінки, пов'язані з етнічною належністю людини, впливають з двох складових: біологічної та соціально-культурної. Саме цінності займають особливе місце у структурі етнічної ідентифікації. «Ідентичність – найважливіший акт самоусвідомлення суспільством і у ньому кожною особистістю самих себе, сутнісних основ свого буття в історії... Проблема ідентитету й ідентифікації – це проблема того, як мислить, відчуває й діє людина в усіх формах своєї втіленої єдності зі своєю історією, культурою, духовністю, з позицій будь-якої форми свого соціально, економічно, політично стратифікованого буття» [84, с.9].

Нині першочергового значення набувають ті константи, які переважно визначаються мовою, яка вважається рідною та культурою, яка за нею стоїть. Зауважимо, що вплив етнокультурних умов на конкретну людину відносять до менталітету - сукупності уявлень, поглядів, почувань людей певної епохи, що сформувалася у певних природно-кліматичних та історико-культурних умовах. Ментальність - еволюційно та історично сформована структура, яка визначає наявність цілісного погляду на світ і місце людини у ньому й цим визначає світовідчуття, характер світогляду його носія. Фактично ментальність формує напрямок думки, лад у думках, почуттях, поведінці,

виробляє систему норм та цінностей у людини. Передумовою формування національних цінностей особистості є розвиток її національної самосвідомості. За визначенням М. Боришевського - «усвідомлення особистістю себе часткою певної національної спільноти та оцінку себе як носія національних цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності» [17, с.49].

Національні цінності - цінності, які роблять народ народом, дослідниками визначаються як сукупність духовних ідеалів представників тих чи інших етнічних спільнот, у яких відбита їх національна специфіка. Саме вони забезпечують духовну єдність поколінь, процес формування національної самосвідомості. Кодекс цінностей виховання і розвитку особистості обґрунтований у працях О.Вишневського у контексті основних напрямів сучасного українського виховання. Серед головних національних цінностей українців він виокремив такі: Українська національна ідея; незалежність країни; самопожертва, готовність до захисту Вітчизни; єдність поколінь; історична пам'ять, почуття національної гідності; повага до державних і національних символів; громадянська національно-патріотична активність; любов і повага до рідної мови, культури, традицій; повага до основного закону країни - Конституції; підтримка владних чинників у відстоюванні незалежності України та її розбудови; протидія антиукраїнській ідеології; сприяння розвитку духовного життя українського народу [25;26].

Глибокий аналіз сучасних викликів виховання та комплексний підхід до вирішення актуальних виховних проблем подано у Програмі Нова українська школа у поступі до цінностей (керівник І.Бех). Розробники програми особливий акцент зробили на базових морально-духовних цінностях, розкривши їх зміст та значення для формування ціннісних пріоритетів особистості: «Особистість має прийняти історичну естафету вищих духовних надбань нації, жити і діяти на їх основі та примножувати їх з урахуванням викликів теперішнього часу» [77, с.4].

1.3. Українська народна педагогіка як засіб виховання національних цінностей зростаючої особистості

Кожен народ має власну концепцію виховання особистості, яка відображає особливості умов життя й менталітету (світосприйняття). На цьому свого часу наголошував К.Ушинський: «Виховання, створене народом і побудоване на кращих народних основах, має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу» [61, с.195].

У кожного народу свої традиції, свій досвід того, який передається від покоління до покоління, як потрібно виховувати дитину, аби вона виростила достойною, гідною людиною. Український народ має багатющу духовну спадщину, закорінену в глибину віків, від дохристиянських часів і до наших днів.

Активізація уваги до народно - педагогічної культури, вивчення багатовікового досвіду виховання дозволяє прогнозувати істотне поглиблення розробки теоретичних основ виховного процесу й підвищення його результативності.

Термін народна педагогіка у наукових дослідженнях часто ототожнюється із терміном етнопедагогіка. М.Стельмахович, В.Мосіяшенко, Г.Тарасенко та інші вчені ці поняття розмежовують, пропонуючи визначення етнопедагогіки як науки, яка розкриває закономірності процесу соціалізації особистості й акцентує увагу на етнічній специфіці цього процесу у різних суспільствах і культурах; науки про народну педагогіку. Під народною педагогікою розуміють систему виховних впливів на особистість, яка склалася в народі протягом тривалого часу, тобто, народний досвід виховання й навчання.

Конкретизуючи термін «народна педагогіка», Г.Кіт, Г.Тарасенко, Л.Маєвська роблять висновок про доцільність вживання ще двох близьких, але не синонімічних понять: педагогічна народна культура й педагогічна традиційно-побутова культура [38; 58].

Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що термін «народна педагогіка» розуміється як:

- багатовіковий виховний досвід народу чи народно-виховна практика;
- сукупність педагогічних поглядів, ідей, емпіричних знань, притаманних народним масам;
- синтез народно-педагогічної думки, емпіричних народно-педагогічних знань і виховної народної практики;
- наука про народне виховання.

Аналіз творчої спадщини О.Духновича, К.Ушинського, В.Сухомлинського й інших вчених показує, що їх ідеї про виховання зростаючої особистості тісно перегукуються з ідеями й думками, вираженими у пам'ятках народної педагогіки: прислів'ях, приказках, казках, легендах, оповідках тощо.

В українській народній педагогіці на відміну від поняття цінностей, прийнятнішим є поняття ідеалу. На цьому наголошували М.Стельмахлович, Є.Сявакко, М.Струманський. У загальноживаному сенсі цей термін трактується як найвищий ступінь чогось цінного, найкращий, завершений стан будь-якого явища; індивідуально прийнятий стандарт (визнаний зразок) чогось, правило, що стосується особистих якостей або здібностей.

У філософському сенсі ідеал - абсолютно цінне уявлення (про благо і належне). Поняття ідеалу ширше і глибше поняття цінності, більшою мірою характеризує особистісне ставлення до мети прагнення, оскільки в поняття ідеалу входить творче уявлення, створене свідомістю, що зображує якусь відому думку, ідею, ідеальний зміст за допомогою зіставлення в єдине струнке ціле фізичного та розумового буття [26, с.134]. Цінності передаються, ідеали формуються.

Як зазначають дослідники, уявлення українців про виховний ідеал своїм корінням сягає ще дохристиянських часів. В основі його розуміння - одвічна проблема протистояння Світла і темряви, Добра і зла, Правди і кривди.

Народна педагогіка, як система ціннісних координат, що передаються від покоління до покоління, у первинне окреслення змісту цього поняття поклала пріоритетність морально-етичних вартостей; честі, чесності, справедливості; фізичної досконалості, краси, духовності, їх гармонійного поєднання; рівноваги серця і розуму; естетики взаємин і побуту; працьовитості; поваги до природи, землі-годувальниці, хліба; належного ставлення до старших; глибинності почуттів, вірності, чуйності; гідності, відваги, готовності стати на захист своєї землі, здатності до самопожертви тощо.

Українська виховна традиція закована у народних звичаях, традиція, обрядах, фольклорі. Тут знаходимо кращі зразки поведінки людини, базову систему цінностей, морально-етичних норм. У науковому дискурсі загальноприйнятою є теза про те, що виховні ідеали народної педагогіки відповідають землеробському та козацькому типу української ментальності.

На думку М. Стельмаховича, народна педагогіка ідеал української людини (дівчини - парубка, чоловіка - дружини, матері - батька, бабусі - дідуся) репрезентує відомими персонажами усної народної творчості (казки, легенди, думи, пісні, паремії тощо), образами воїнів, лицарів, борців за справедливість, правду, волю (народний месник, гайдамака, козак, опришок, повстанець, січовий стрілець, воїн УПА, захисник) [94; 95]. Тож зміст виховного ідеалу гармонійно розвиненої особистості крізь призму української етнопедагогіки включає комплекс цілей виховання відповідно до усталених в народі поглядів на добро, мораль, красу, розум, працю, релігію тощо

Засоби народно-педагогічної практики є дійовим чинником розвитку й виховання дитини, відкривають її світогляд, розвивають розум, а найголовніше - виховують справжню людину, справжнього українця. Усна народна творчість, приклад традиції, соціальне оточення, побут - усе це з дитинства формує ціннісну сферу особистості з опорою на своє, рідне, національне.

Мова, пам'ять, культура - важлива трилогія народного менталітету українців. Сприйняття світу ними надзвичайно оптимістичне, закорінене у головні національні вартості, які відображені в матеріальній та духовній культурі, виховній народній пансофії - Родина, Мати, Вітчизна, Любов, Добро, Краса, Світло, Віра, Природа й ін.

Одним із яскравих виховних засобів народної педагогіки є усна народна творчість, у якій сконцентровані усі нюанси й відтінки виховної мудрості українців. У вихованні зростаючої особистості широко використовувалися усі жанри фольклору. Усі вони мають неперехідне пізнавальне і виховне значення, яке не втратило своєї актуальності й нині. З улюблених народних казок, потішок, забавлянок, пісень дитина починає усвідомлювати як загальнолюдські цінності (любов, добро, вірність), так і національні (патріотизм, честь, гідність, краса, духовність) тощо.

Говорячи про виховний вплив усної народної творчості, необхідно підкреслити значення казки. Для дитини казка є невичерпним джерелом розвитку почуттів, фантазії, творчості, що у свою чергу долучає її до духовного багатства, накопиченого народом.

За класифікацією, найбільшу групу народного казкового епосу становлять чарівні (героїчні) казки. центральним образом їх є герой, богатир, мудрий, доблесний лицар (Кирило Кожум'яка, Іван-побиван, Казка про Івана - богатиря, Котигорошко та ін.).

Неоціненне значення казки наголошував В.Сухомлинський, справедливо вважаючи її благодатним джерелом виховання любові до рідної землі: «Патріотична ідея казки – в глибині її змісту, створені народом казкові образи, які живуть віками, доносять до серця та розуму дитини могутній творчий Дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення. Казка виховує любов до рідної землі тому, що вона – творіння народу. Казка – це духовні скарби народної культури, пізнаючи які, дитина пізнає серцем рідний народ» [121,с.238].

У будь-якому, навіть маленькому жанрі фольклору, висвітлюється епоха, побут, неповторний колорит національної культури. Дослідники народної педагогіки неодноразово наголошували на тому, що в народних прислів'ях, мов у дзеркалі, відтворені усі сторони життя народу, його національні цінності. Це своєрідна інформативна дидактика, програма навчання й виховання дитини. Народні паремії містять різноманітну інформацію, яку можна узагальнено виокремити у такі групи:

- *історія України*: Де орда перейшла, там трава не росла; Славний козак Максим Залізник – славніше Запоріжжя; Од Богдана до Івана не було гетьмана;

- *народна географія*: Ой далеко-далеко до города Києва, а з Києва – до Полтави, а з Полтави аж до Варшави; Як поїхав за Дунай, то про дім вже й не думай; Ворскла - річка невеличка, а берег ламає;

- *народне природознавство*: Як вересніє, то дощик сіє; Жовтень ходить краєм та виганя птиць із гаю;

- *народна дидактика*: Пташка красна пір'ям, а людина - знаннями; Чого навчився, того за плечима не носить. Потрібно учитися - завжди пригодиться;

- *народної агрономія*: Добрим зерном землю засівай - збереш гарний урожай; Хто рано посіє, рано й пожне; Зійшов сніжок - берись за плужок; Поки зерно в колоску, не засиджуйсь в холодку; Сій густо, то не буде пусто;

- *народна метеорологія*: Багато снігу - багато хліба; Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі;

- *народна медицина та гігієна*: Найбільше багатство - здоров'я; Часник сім хвороб лікує; Доки здоров'я служить, то чоловік не тужить;

- *народна етика, мораль*: Гостре словечко коле сердечко; Шануй батька - неньку, буде тоді скрізь гладенько; Мораль чиста краще всякого намиста; Бери дівку хоч у льолі, аби тільки по любові;

- *національні ментальні ознаки* (етнопсихологічні особливості українців): Від серця до Бога навпростець дорога; Без води сохне трава, а без

любові - душа; Золота клітка солов'я не тішить; Степ та воля - козацька доля; Яка хатка, така й паніматка; Всяка пташка своє гніздо боронить [50].

Прислів'я і приказки слугують добрим порадином, продукують неписані закони, норми поведінки, принципи виховання працелюбності, правдивості, доброчинності, поваги до старших, любові до своєї землі.

Однією із базових національних цінностей народної педагогіки українців є родина. Саме тут дитині з ранніх літ прищеплюються моральні цінності, любов і повага до старших, довілля, праці, виховується почуття патріотизму, справедливості, честі, гідності, а також забезпечується наступність поколінь, передача життєвого досвіду, ціннісних орієнтирів (У дружній родині і в холод тепло, Як батько рибалка, то й діти у воду дивляться, У хорошій сім'ї і діти хороші, Дерево тримається корінням, а людина - сім'єю, Який кущ - така й хворостина, які батьки - така і дитина, Чоловік і жінка - найкраща спілка).

Цілісна система народного сімейного виховання базується на принципах гуманізму, зв'язку з життям, й довіллям, взаємозв'язках різних факторів формування особистості в родині, системного й різнобічного підходу до виховання ціннісних орієнтирів, наступності й неперервності виховного впливу, заохочення ініціативи й творчості дитини.

Як зазначають класики вітчизняної педагогічної думки (К.Ушинський, Г.Ващенко, С.Русова й ін.), - тільки у сім'ї, де все осяяне любов'ю, де панує щира і тепла атмосфера взаємних стосунків, - виросте здорова, добра, розумна, щаслива дитина, свідомо своїх звичаїв, традицій, своєї культури, справжній громадянин і патріот своєї держави. Дитячі роки, проведені у мирі, злагоді, затишку й любові, закладають міцний фундамент позитивного світосприймання, формують ідеали добра, ті духовні цінності, які дитина пронесе через усе життя. Гармонійна домашня атмосфера є запорукою повноцінного розвитку дитини, її психологічної захищеності, духовного здоров'я.

З давніх-давен люди вірили у магічну силу смислу Слова - вважалось, що визначені словесні формули, мовлені в певній послідовності та у певний сприятливий час, можуть спинити грозу, закликати весну, активізувати надприродні добрі й злі сили, замовити хворобу та ін. «Слово, належно й своєчасно сказане, має велику й чудодійну силу - воно лікує, приносить добро» [49, с.51]. Недаремно такого великого значення в українській виховній традиції надається батьківському благословенню (благому, доброму слову). Етика спілкування батьків з дитиною передбачає вживання своєрідної лексики (ласкавих слів, образних порівнянь, емоційно наповнених позитивних фраз): голуб'яточко, воркутяточко, серденько, сонечко, квітонька, зіронька, моє хороше, моє розумне, моє щастя, моє життя; наша радість, наша надія, наша поміч, наша дитинонька й ін. Своєрідним батьківським благословенням є колискові пісні - самобутній вид замовлянь на здоров'я, розум, красу: Ой щоб спало, щастя знало, Ой щоб росло, не боліло, На серденько не квиліло. Сонки -дрімки в колисоньку, Добрий розум в головоньку. Текстова структура колісанок вирізняється багатством тропіки: традиційними є порівняння, епітети, метафори: дитя в колісочці як горошок в билиноньці, як квіточка у садочку, так дитятко в сповиточку, спи, соколе, голубочку, шовковії вервечки, золотії бильця, колишу я чорнобривця.

Образно-поетичні, національно-зумовлені уявлення про навколишній світ створюють лексеми етнічного спрямування, народнопоетичні символи: червона калина, рутонька-м'ятонька, хрещатий барвіночок, запашний василечок, сивая зозуленька, голубочок, гулі, колисонька. Так через систему мовних категорій дається поштовх для формування національної свідомості дитини, рис національного характеру: глибокої чутливості, емоційності, ліризму. Якщо мова - душа народу, а пісня його - дух, то колискова – народження цього духу (М.Сингаївський).

Повноцінного родинного виховання не буває без любові, без спільної праці, обопільних духовних інтересів. Творення світу любові - чи не

найбільше завдання родини. Українська сім'я традиційно цей світ творила на основі духовних вартостей, які сприяли внутрішній роботі над собою кожного члена родини заради любові, гармонії, злагоди, єдності. Атмосфера любові навчає дитину розуміти любов, берегти її. Ця наука любові є наукою життя, наукою розуміння людських взаємин, складних закономірностей буття, законів добра і зла.

Особливе місце у залученні дитини до народної культури, усвідомлення її ціннісних вимірів, займають також народні свята, традиції, обряди. у них сфокусовані накопичені тисячоліттями найточніші спостереження за характерними особливостями пір року, змінами погоди, живою й неживою природою. Ці спостереження безпосередньо пов'язані з працею й різними сторонами суспільного життя української людини у всій їх цілісності й розмаїтті.

Народ здавна визнає істину, що батьки - головні природні вихователі, а найбільший виховний вплив має спосіб сімейного життя усіх членів родини. Про щастя материнства і батьківства також йдеться у багатьох прислів'ях і приказках: Діти - то Божа роса; Малі діти, то ясні зірочки, і світять, і радують в темну ніченьку; Діти як рожеві квіти; Без дітей тихо, та на старості лихо. Головним засобом виховання в родинній педагогіці українців є праця. Дитина постійно знаходилася поруч з батьками, бачила їх відношення до праці, майстерність, трудові навички.

Людина праці, згідно народно-педагогічних уявлень українців є однією із вищих національних цінностей. Праця - основа життя, основний засіб створення матеріальних і духовних цінностей, найвище мірило сутності людини, її справжності (Праця людину годує, а лінь марнує, За спання нема коня, Бджола мала, а й та працює, Без сокири не тесляр, без голки - не кравець, Як дбаєш, так і маєш, Де руки і охота, там спора робота, Тяжко тому жити, хто не хоче робити, Без роботи день роком стає). Народна мудрість вважає працю важливим елементом духовного життя людини, потужним засобом формування морального світогляду особистості. На це звертав увагу

класи української педагогіки - В.Сухомлинський: «Якщо придивитися до найтонших душевних порухів народу, можна зрозуміти глибокий зміст ще одного народного ідеалу: в матеріальних наслідках праці людина втілює свої найкращі індивідуальні риси: розум, честь, майстерність, добре ім'я. Недарма у народі кажуть: по колоску пшениці пізнають людину, що виростила цей колосок» [106, с.246].

Такі національні цінності, як воля, честь, гідність, патріотизм найкраще репрезентує феномен козацької педагогіки. Серед її основних завдань - підготовка захисників рідної землі; виховання моральних чеснот, кращих рис характеру; поєднання вселюдських і національних цінностей (Н.Кубай, Ю.Руденко). Козацька педагогіка формувала у молоді такі героїчні якості, які становили кодекс лицарської звитяги: від кожного юнака чи дівчини він вимагав розвиток у собі високого рівня моралі, духовності, стійкої і незламної волі, сили духу. Кодекс лицарської звитяги в себе включав: готовність до боротьби за віру, честь і славу України; мужність, стійкість, силу волі; героїзм, сміливість; високу духовність, милосердя. Серед базових патріотичних якостей дослідники виокремлюють патріотичну самосвідомість, відповідальність за долю свого народу, знання історії і культури своєї країни; жертвовність, мужність, любов до Вітчизни і готовність до її захисту [53; 86].

Потужний виховний потенціал виховання патріотичних цінностей мають прозові (казки, оповідки, легенди) й пісенні жанри фольклору (думи, історичні пісні). Зокрема, історико-героїчні легенди, значна частина яких присвячена козацтву, видатним історичним постатям, героям і які є універсальним засобом засвоєння народних цінностей: Визволення з неволі; Козацька правда; Куля їх не брала; Про запорозьких козаків; Скарби Хмельницького, Татарське зілля, Червона калина, Доля українця, Плачуча верба, Вартові степу й ін. Зміст народних легенд базується на фактах історії нашого народу. Описані у них події, вчинки людей є зразками цінностей, прикладом для наслідування, патріотизму. «Батьківщина, - писав

В.Сухомлинський, - починається для дитини з шматочка хліба і ниви пшениці, з лісової галявини і блакитного неба над маленьким ставом, з пісень і казок над колискою... Пізнаючи світ і самих себе, діти зобов'язані по крупинці усвідомлювати свою відповідальність за матеріальні і духовні цінності, створені старшим поколінням» [106, с.219].

Ціннісне розмаїття української народної педагогіки має вагоме значення в становленні особистості, формуванні її ціннісних орієнтацій. У цій невичерпній скарбниці народної мудрості поєднані вселюдські й національні цінності, які не підлягають старінню, адже виконують роль соціально й нормативно - культурних поведінкових аксіом.

Висновки до розділу 1

Одним із пріоритетних напрямів сучасного наукового пошуку є пошук відповідей на особливості процесу формування ціннісних орієнтацій особистості, висвітлення основних функцій та факторів, які впливають на цей процес.

Погляди дослідників на проблему цінностей доволі різнобічні, це стосується питання класифікації цінностей (вселюдські - національні; матеріальні-духовні; родинні - громадянські); трактування змісту; обґрунтування впливу на свідомість людини.

Теоретичним засадам проблеми цінностей присвячено чимало праць вітчизняних вчених як минулого, так і сучасності. На особливу увагу заслуговують розвідки О.Бадюл, Беха, О.Вишневського, Ю.Ільїної, Г.Кіт, В.Лаппо, Н.Лисенко, Ж.Петрочко, А.Семенової, М.Степико, Г.Філіпчука. Більшість дослідників зазначає, що цінністю вважається усе те, що може цінувати особистість, що є для неї важливим; те, що має певну матеріальну або духовну вартість. Категорія цінностей розглядається у тісному зв'язку з поведінкою, діяльністю, потребами, мотивами тощо.

Педагогічна наука розглядає цінності у контексті таких основних педагогічних категорій, як освіта, навчання, виховання, розвиток.

Ціннісно-смилова сфера особистості, як окремий компонент, включає ціннісні орієнтації. Вони визначаються як суб'єктивне, індивідуальне відображення в психіці та свідомості людини соціальних цінностей суспільства та природи на даному історичному етапі розвитку. Вони висловлюють вибірковість ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей, що відбивається у поведінці; характеризують життєву позицію особистості, спрямованість її устремлінь, активності; представлені у свідомості людини в ідеалах, цілях, переконаннях, інтересах, інших проявах та втілюються у вчинках.

У науковій літературі існують різні підходи до класифікації цінностей: на філософському, соціологічному, психологічному, педагогічному рівні.

Узагальнюючи, їх умовно можна об'єднати у дві основні групи: загальнолюдські та національні.

Кодекс цінностей сучасного українського виховання та розвитку, який стосується п'яти напрямків сучасного українського виховання запропоновано О.Вишневським. Базові моральні цінності сучасного виховання обґрунтовано у Програмі Нова українська школа у поступі до цінностей (керівник І.Бех).

Система українських національних цінностей має свою тривалу історію формування: ще з часів первісно-родинного устрою до періоду витворення української етнічної спільноти, її об'єднання в українську націю, що засвідчує українська народна педагогіка, її ціннісні виховні ідеали: Бог, Родина, Вітчизна, Праця, Любов, Краса.

Національні цінності гідності, волі, соборності, самобутності забезпечують єдність розвитку української нації, виховання україноцентризму, об'єднання навколо української національної ідеї, усвідомлення себе українцями, гідними спадкоємцями наших великих пращурів.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

2.1. Вивчення рівня сформованості національних цінностей в учнів молодшого шкільного віку

Процес формування в молодших школярів національних цінностей передбачає наявність певних критеріїв. Останнім часом з'явилося чимало досліджень, автори яких пропонують виокремити провідні критерії, що характеризують той чи інший рівень сформованості національних цінностей, дозволяють оцінити й порівняти якість і ефективність цього процесу (О.Бадюл, І.Бех, О.Вишневський та ін.).

До них можна віднести такі:

- ставлення індивіда до себе, героїв, Батьківщини;
- рівень знань про національні цінності, зміст, обсяг, систематичність набутої інформації;
- ступінь самостійності суджень щодо тих чи інших цінностей;
- якість світоглядної впевненості, що виявляється у справах і вчинках; характер діяльності учнів.

Важливим аспектом у визначенні критеріїв також є врахування особистісних рис учня. Цієї позиції дотримуються Ж.Петрочко, О.Поліщук, які акцентують такі критерії, як: чесність; працьовитість, гідність; відповідальність; активність; допитливість; упевненість.

Однак, одних лише рис особистості учня недостатньо, аби об'єктивно оцінити рівень сформованості його національних цінностей. Аналіз й оцінювання повинні здійснюватися комплексно, з урахуванням різноманітних аспектів, які можуть вплинути на кінцевий результат. У цьому контексті варто прислухатися до думки Н.Пташнік, І.Семків, О.Шестаковського, які провідними критеріями сформованості національних цінностей у молодших школярів вважають такі:

- знання історії своєї Вітчизни, важливих подій у житті країни, наявність власної позиції стосовно цих подій; почуття гордості за країну; інтерес до її майбутнього;

- громадянська ініціативність й активність; національна свідомість;

- добротність, готовність працювати на благо Батьківщини, підносити її авторитет;

- саморозвиток, шліфування кращих рис характеру як свідомого українця, громадянина своєї держави;

- шанобливе ставлення матеріальних і духовних цінностей свого народу; усвідомлення органічного зв'язку з ним, як представника, спадкоємця й наступника;

- досконале володіння державною мовою, піклування про піднесення її престижу;

- глибокі знання свого родовідного дерева, культури, гордість за неї;

- екологічна свідомість; повага до цінностей родини, громади, держави;

- готовність захищати честь, гідність, свободу й незалежність свого народу;

- розуміння своїх прав і обов'язків як громадянина України [78; 91; 122].

Враховуючи психологічні особливості молодшого шкільного віку, структура формування національних цінностей молодших школярів визначається взаємопов'язаністю трьох компонентів: мотиваційно-ціннісного (високий ступінь сформованості мотивів та інтересу до національних цінностей), когнітивно-інформативного (система знань та їх використання) й творчо-діяльнісного (поєднання навичок та вмінь та їх реалізація у діяльності).

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що найчастіше вживаними критеріями є ті, що співвідносяться із когнітивним, мотиваційно-ціннісним та діяльним напрямками.

Звернемо також увагу на є критерії, узагальнені Л.Романюк, Н.Романюк, які умовно можна віднести до трьох груп:

1. Родинний (ставлення до своєї родини, її цінностей, традицій).

2. Соціальний (ставлення до оточуючих людей; дотримання норм поведінки, прийнятих у суспільстві).

3. Державний (ставлення до своєї держави, її матеріальних і духовних надбань) [81; 82; 82].

Ціннісні орієнтації молодших школярів, відповідно до кожного з цих критеріїв можуть бути сформовані, відповідно, на трьох рівнях: високому, середньому й низькому. Високий - яскраве вираження усіх показників ціннісних орієнтацій; високий ступінь самоорганізації та саморегуляції, відповідно уявлень, своїх дій, вчинків, вияв активної україноцентричної позиції. Середній - показники виражені нечітко; ступінь самоорганізації та саморегуляції дій згідно ціннісних установок невисокий; україноцентрична позиція є частковою. Низький рівень (слабкий або ж зовсім відсутній вияв показників, саморегуляція та самоорганізація відсутня, україноцентрична позиція не проявляється).

Щодо основних ознак сформованості національних цінностей молодших школярів відповідно до означених вище рівнів, то вони представлені у *ДОДАТКУ А*.

З метою виявлення рівня сформованості національних цінностей молодших школярів нами було проведене опитування учнів 3-4 класів Лукавецького ліцею з початковою школою та гімназією I-III ступенів Берегометської селищної ради Вижницького району Чернівецької області, у якому взяло участь 36 учнів. В основу анкети покладено ціннісний опитувальник Ш.Шварца (базові людські цінності), методика М.Рокіча (тест «Ціннісні орієнтації»), методика Н.Щуркової (фантастичний метод у формі незакінчених речень).

Авторська анкета містила блок таких запитань: загальне уявлення про цінності, у тому числі й національні; усвідомлення базових національних цінностей; творчо - діяльнісний аспект розуміння національних цінностей.

Результати анкетування у поєднанні із спостереженням і бесідами дозволили скласти уявлення про ціннісні орієнтації молодших школярів, розуміння національних цінностей та прагнення їм відповідати.

На найвищому рівні учні обґрунтовували вибір своєї відповіді розгорнутим судженням, демонстрували розуміння змісту таких категорій, як цінність у матеріальному й духовному контексті; називали види цінностей, розкривали зміст базових національних цінностей, обґрунтовували необхідність їх культивувати й активно застосовувати у своєму житті, при цьому використовували багатий лексичний запас і емоційно забарвлені вирази (10).

На середньому рівні учні загалом розуміють, що таке цінності, називають їх, частково розкривають зміст основних національних цінностей; вибір тієї чи іншої відповіді пояснюють загалом поверхнево, або ж не пояснюють взагалі, лексичний запас дещо збіднений (17).

На низькому рівні учні у розумінні цінностей проявляють стереотипність (матеріальна сторона); не можуть назвати національні цінності та обґрунтувати свої відповіді будь-яким судженням, лексичний запас мінімальний (9).

Спонукають до роздумів відповіді на питання Чи є у вас ідеали? Хто для вас є прикладом у житті? Немає ідеалу (4); не знаю (8); ідеалами є батьки, родичі, видатні особистості, вчителька (2 4).

Отже, у процесі проведення анкетування й опитування, було виявлене наступне: чимало сучасних школярів не вірять в ідеали; зміщують поняття загальнолюдських, особистих, національних цінностей; мають пасивну громадянську позицію. Відрадним є те, що в основі ціннісних орієнтацій переважають такі моральні категорії, як: дружба, чесність, повага, рідше - добро, любов, честь, гідність.

Використання адаптованої методики незакінчених речень (Ти зустрів чарівну фею. Що би ти у неї попросив?) показало такі прагнення молодших школярів: переважна більшість на перше місце поставила бажання, аби

закінчилася війна (30); щоб не лунав сигнал тривоги (27); щоб наша армія перемогла (24); щоб тато/брат/дідусь з війни повернувся додому (15), багато грошей для наших воїнів, щоб придбати ракети (12); деякі просили грошей, аби купити гарний телефон чи комп'ютер (8), модний одяг (6), мамі на операцію (1), бабусі/ дідусеві на дорогі ліки (4); щоб допомогла вивчити англійську (1); щоб ми з мамою і сестричкою поїхали на море (3).

Відповіді молодших школярів засвідчили особливу актуальність у наш час таких цінностей, як цінність миру, цінність свободи, цінність людського життя.

У процесі дослідження нами було створено ситуацію, у якій вихованець початкової школи зміг би максимально виявити свої національні почуття через таку національну цінність, як патріотизм.

На запитання Чи вважаєш ти себе патріотом? 70 % школярів відповіли так; 20 % швидше так; 8 % важко відповісти; 2% - ні.

Однак, обґрунтовуючи свій вибір, під час відповіді на запитання «Якщо ви вважаєте себе патріотом, то на підставі чого?», учні давали неповні відповіді й у більшості не змогли пояснити свій вибір. Більша частина опитаних школярів вважає себе патріотами тільки тому, що вони «живуть (народилися) в Україні», «розмовляють українською мовою», «мають вишиванку» та ін. Це свідчить про дещо низький рівень розуміння молодшими школярами змісту поняття «патріотизм». Окремі учні дали повну відповідь, зазначивши, що вважають себе патріотами тому, що «своїми вчинками діють на благо України», «беруть активну участь у житті своєї країни», «намагаються впливати на поліпшення добробуту держави».

Також про специфічний рівень національної самосвідомості учнів свідчать і їхні відповіді на запитання «Хто я?». Серед запропонованих варіантів (громадянин України, житель свого міста/села, людина, син/донька, українка (нець), учень/школяр, хлопець/дівчина, європеєць) молодші школярі переважно обрали варіант відповіді «учень/школяр» (50%); 3 % респондентів обрали відповідь «європеєць», 7 % – «син/донька» і лише 25 % – «українка

(нець)», «громадянин України». Решта молодших школярів (15%) назвали власний варіант відповіді («відмінник», «друг/подруга», «хлопчик/дівчинка», «спортсмен», «людина») або не відповіли на запитання взагалі.

Такі результати дають підстави стверджувати, що необхідним є суттєве оновлення змісту виховання щодо формування національних цінностей, урізноманітнення форм та методів його здійснення, систематичне використання елементів народної педагогіки як засобів виховання. Вважаємо, що важливим завданням для сучасних розробників підручників для початкової школи має стати спрямованість на україноцентричне виховання учнів через їх наповнення скарбами мудрості української народної педагогіки, яка спонукає молодших школярів творити добро, пробуджує у душі дитини бажання бути чесним, порядним, поважати батьків, бути патріотом своєї держави, зберігати та примножувати її багатства.

Констатувальне дослідження рівня сформованості національних цінностей молодших школярів свідчить про те, що особливу увагу в цьому процесі потрібно звертати на вікові особливості учнів, оскільки ступінь вирішення цієї проблеми у даний віковий період визначає ефективність навчання і виховання на наступних його етапах. У цьому віці процес формування означених цінностей ще не зовсім стійкий, не завжди цілеспрямований, тому вчителю важливо формувати базові національні цінності у різних видах діяльності.

2.2. Аналіз змісту підручників сучасної початкової школи щодо проблеми дослідження

В умовах реформування сучасної освіти зростають вимоги до шкільного підручника, його змістової наповненості згідно тих завдань, які задекларовані у чинних нормативних документах.

Очевидно, що сучасний шкільний підручник - це поліфункціональна психодидактична система, яка сприяє збагаченню не лише інтелектуального досвіду школярів, але й спрямована на формування світогляду, виховання не лише загальнолюдських, а й національних цінностей. Він повинен

відповідати зміні психології освіти, спрямованої на індивідуалізацію навчання, формуючи адекватний понятійний, мета когнітивний і емоційно-оцінний арсенал знань за допомогою спеціально сконструйованих текстів [68, с.81]. У зв'язку з цим особливої ваги набуває такий аспект шкільного підручника, як реалізація національних цінностей через навчальний матеріал, уміщений в підручнику.

Ключовим поняттям у сучасній концепції побудови підручників є їх виховний потенціал. Призначення виховної функції підручника більш ніж вагоме, адже полягає в належному «відображенні в ньому досвіду емоційно-ціннісного ставлення до дійсності» [67, с.125]. У зв'язку з цим актуалізується, з одного боку, проблема відбору цінностей, які мають бути зафіксовані у підручниках, адресованих молодшим школярам, а з іншого – включення ціннісно-орієнтованого матеріалу у зміст навчальної книги.

Зупинемося на аналізі змісту окремих підручників для сучасної початкової школи на предмет формування національних цінностей.

У підручнику *«Українська мова. Буквар: підруч. для 1 кл. закладів загальної середньої освіти»* (автори М.Вашуленко, О.Вашуленко) [19] у певній мірі реалізовані завдання, які спрямовані на формування таких базових національних цінностей, як патріотизм, громадянськість, національна свідомість

- зображення державної та національної символіки (І частина: с.3;8; 35; 38; 40; 50; 53; 77; 101; II частина: с. 15; 53);

- тексти про своєрідність рідної культури, красу природи України, видатних особистостей, державу (ч. I - с.83, 89; II частина - с.32; 52; 53; 54; 55; 59; 69);

- зразки усної народної творчості (ч.І - с.32; 33; 89; ч.ІІ- с.37; 39; 86);

Підручник для 2 кл. «Українська мова та читання» (М.Захарійчук I ч., Н.Богданець-Білоskalенко 2 ч.) К.:Грамота, 2019. 112 с. [12].

Частина I (М.Захарійчук): насиченість змісту фольклорними жанрами: прислів'я, загадки, пісні, казка (с.3, 4, 7,12, 13, 24, 26, 30, 35, 39, 41, 42, 44, 46, 50, 60, 67, 73, 75,76, 82, 86,89,94,96,101).

Частина II (Н.Білоskalенко):

- наявність рубрики «У народі кажуть» (с.4.12,24,39, 59, 68, 73, 75, 108, 121,124.137);

- тексти-розповіді про Україну (с.4, 5, 41-42,44,);

- різноманітні фольклорні жанри (с.26, 27,29-30, 32-34, 38, 68, 94, 100, 110);

- календарна обрядовість українців (37, 80, 86, 92-93, 95-96, 97, 104, 126, 127);

- родинні цінності /тексти, прислів'я, ілюстрації (с.50,137).

Підручники для 2-3 кл. «Математика» (автори С.Скворцова, О.Оноприєнко). Х.:Ранок, 2019. 144 с.; 3 кл. 2 ч., 2020. 128с; 136 с.

2 кл. у змісті підручника всього дві задачі, побудовані на українознавчому контексті (с.127, 128).

3 кл. - ілюстрації з елементами українських орнаментів, одягу, прикрас (ч.І - с.25,41,77, 81; ч.ІІ - с.75- задача на основі казки «Ріпка»,79 - дідусь в українському одязі).

Підручник «Математика» для 4 кл. (автор Г.Лищенко). 2 Ч.2021. с.129; 144.

ч.І: с.90 - зображення карти України; 95 - портрети українських письменників, 106 - задача про лелек, 127 - факти про Україну;

ч.ІІ: с.11 - фото Карпат, с.65 - символіка України.

Підручники для 3-4 кл. «Мистецтво» (автори О.В.Калініченко, Л.С.Аристова). К.:Освіта, 2020.128 с.; 2021.144 с.

3 клас: народні орнаменти, вироби декоративно-прикладного мистецтва (с.8, 9,12,13, 16-17, 42); пісенне мистецтво, народні інструменти (с.10, 18, 31, 34, 35, 43, 83);

4 клас: краса української природи (с.4,5); інформація про кращі зразки української культури, матеріально й духовної та відповідні завдання дослідницького характеру для учнів (с.5, 6, 7,8, 9, 11, 19, 21, 35, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 84, 85, 86, 87, 90-113, 117,120-127)

Підручник для 4 класу «Я досліджую світ» (автори І.В. Грущинська, З.М. Хитра, І.І. Дробязко) У 2 ч. К.: Оріон, 2021. 160 с.:

Ч.І: поєднання інформації про загальнолюдські й національні цінності (с.6, 14-15); мудрість усної народної творчості (с.35,37).

Ч.ІІ: відомості про Україну (с.28, 54), українські святині (с.7,25,31); символи матеріальної й духовної культури українців, обереги (с.41, 43, 67, 75, 91, 97, 99).

Аналіз змісту підручників показав, як позитивні аспекти досліджуваної нами проблеми (національний контекст, цікаві творчі завдання /зібрати лепбук «Визначні пам'ятки мого краю»; дослідити звідки походить Державний Гімн України; знайти інформацію про українську витинанку та створити витинанку; провести дослідження про міста України, які відомі своїми фонтанами та сучасними музичними і світловими фонтанами; створити імпровізоване Різдво у школі; розповісти про народні свята які святкуються у родині; музичний проект «Пісні моєї Батьківщини»; прослухати фрагмент української народної пісні та придумати продовження; створити великодню листівку із використанням орнаменту писанок та символами-оберегами; намалювати квітку за допомогою петриківського розпису; створити свою коломийку, обрати музичний інструмент для цього серед поданих; створити птаха якого можна вишити на рушнику; на основі зображених емблем козаків, придумати свою; намалювати пам'ятку архітектури рідного краю/; відповідність вимогам НУШ), так і ті, які, на нашу думку, потребують корекції (зустрічаються персонажі радянських часів, застарілий контент, помилки, обмеженість українознавчої інформації, або ж практично повна її відсутність («Математика», 2 кл., автор С.Скворцова, «Інформатика », 4 кл., автор Л.Козак) в окремих випадках

можна говорити й про подвійні стандарти, наприклад, у підручнику для 2 кл. «Українська мова» за авторством Н.Білошак, попри його насиченість кращими зразками народно - педагогічної культури, у тексті про свято Покрови подана інформація про те, що це День українського козацтва, День захисника України але, на жаль, чомусь не наголошено, що це і символічний день створення УПА [12, с.37].

Одним із важливих показників якості сучасного підручника у контексті формування ціннісних орієнтацій, виховних орієнтирів, національних цінностей має бути його змістова спрямованість. Новітні підручники мають стати книгами не лише з великою кількістю інформації для отримання знань, інтелектуального розвитку та логічного мислення, формування загальнолюдських цінностей і толерантності, але й такими, що сприяють формуванню національної свідомості, україноцентричних орієнтацій, національних пріоритетів.

Щоб правильно зафіксувати ціннісно-орієнтований матеріал, покликаний виховувати патріотів своєї держави, у змісті підручників варто врахувати основні закономірності засвоєння дітьми цінностей, а саме: інформація про ціннісний об'єкт (рідну державу, її здобутки, історію, культуру, мистецтво тощо); оцінювання об'єкта, у процесі якого відбувається співвіднесення його з потребами та інтересами особистості (визначення учнем ролі рідної держави у своєму житті, житті родини та народу загалом); цінність усвідомлюється і проявляється в ситуації вибору (знання не тільки державних цінностей, але й цінностей інших народів, повага до них, їх об'єктивне та оптимальне порівняння); вплив на емоційну сферу, тобто переживання цінностей (почуття, які плекає учень по відношенню до рідної держави, засоби впливу на ці почуття) [25,с.36-38].

З огляду на це у структурі підручника варто передбачити спеціальні тексти, які інформуватимуть школярів про національні цінності. Такими текстами можуть бути уривки державних документів, законів, постанов, історичні оповідання (для 3-4 класу), українські народні казки, легенди, пісні,

прислів'я, балади тощо (для 1-2 класу). Однак самих знань замало. Важливо створити умови для оцінювання, поставити учнів у ситуацію вибору цінностей, дати їм можливість керуватися цими пріоритетами у своїй діяльності. Розв'язати зазначені завдання можна шляхом розробки спеціальних вправ, а саме: а) на оцінювання (подій, об'єктів, вчинків героїв тощо – висловлення власного ставлення та обґрунтування авторської позиції); б) на аналіз емоційної сфери автора та героїв твору; в) на розкриття власних почуттів і переживань; г) на встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

Виховний потенціал сучасних підручників доцільно підсилити кращими зразками усної народної творчості українців. Так, зміст виховання, ціннісний контекст його основних напрямків репрезентовано в коротких жанрах усної народної творчості. Наприклад процес виховання розкрито в таких пареміях, як: Діти як квіти: поливай, то ростимуть; Гни дерево, доки молоде, вчи дитя, поки мале; Дружба та братство - дорожчі багатства; Посієш вчинок - поженеш звичку, посієш звичку - поженеш характер, посієш характер - поженеш долю.

Розвиток і формування особистості: Дитя - що тісто: як замісив, так і виросло; Яке дерево, такі й квіти, які батьки, такі й їхні діти.

Методи й засоби виховання: Добрий приклад кращий за сто слів; Вчи дитину не штурханцями, а хорошими слівцями.

Моральне виховання: Правдою весь світ зійдеш, а неправдою ані до порога; Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає; Хто честі не має, ані сто кувачів йому не прикує; Мораль чиста краща всякого намиста.

Розумове виховання: Голова без розуму, як ліхтар без свічки; Без розуму ні сокирою рубати, ні личака в'язати; Краса до вінця, а розум до кінця.

Трудове виховання: На дерево дивись, як родить, а на людину, як робить; Праця людину годує, а лінь - марнує; Діло майстра величає; Треба нахилитися, аби з криниці води напиться.

Естетичне виховання: Весна гарна квітами, людина – характером; Такий білий, що аж лебеді вхоплять, Коса - дівоча краса, Дівка без коси немає краси.

Екологічне виховання: Зруйнував гніздо пташине – не будеш мати ні дітей, ні родини; Не брудни криниці-прийдеться напиться; Горнися до природи – не матимеш пригоди.

Фізичне виховання: Як дитина бігає і грається, то й здоров'я усміхається; Держи голову в холоді, ноги в теплі, проживеш довгий вік на землі; Бережи одягу знову, а здоров'я змолоду, У здоровому тілі - здоровий дух.

Родинне виховання: Який рід, такий і плід; Який дуб, такий тин; який батько - такий син; Не потрібен і клад, коли в чоловіка з жінкою лад; До свого роду хоч через воду.

Патріотичне виховання: За рідний край життя віддай, Жити - Вітчизні служити, Людина без Батьківщини, мов соловей без пісні, Нема в світі як своя країна!

Аналіз сучасних підручників показав, що у їхньому змісті не у повній мірі використано виховний потенціал героїчного епосу України (думи, билини/старини, історичні пісні), народних легенд, які є однією з найвеличніших сторінок духовного життя нашого народу, живими свідками подій минулого, демонструють приклади мужності, звитяги, лицарства, честі, гідності, патріотизму. *ДОДАТКИ Б 6, Б 7; В; Д* Їх кількісний показник надзвичайно малий. У цьому контексті варто згадати слова І.Франка про те, що народні думи та пісні є найкращим підручником нашої історії.

Отже, при створенні підручників для сучасної загальноосвітньої школи необхідно більш творчо використовувати виховний потенціал української народної педагогіки. Кращі зразки духовної й матеріальної культури українців сприяють глибокому засвоєнню молодшим школярем системи як вселюдських, так і національних цінностей.

2.3. Єдність урочної та позаурочної роботи у вихованні національних цінностей молодших школярів засобами української народної педагогіки

Ефективність педагогічного процесу забезпечується єдністю виховних впливів, здійснюваних на уроці та у позаурочний час. Знання й навички, набуті на уроці, повинні закріплюватися у позаурочний час, і, навпаки, діяльність учня після уроків має сприяти ефективності навчання, розвитку та виховання молодшого школяра на уроці.

Основною формою навчання у всі часи був урок – цілісний, логічно завершений, обмежений у часі, регламентований обсягом навчального матеріалу основний елемент педагогічного процесу, який забезпечує активну й планомірну навчально-пізнавальну діяльність групи учнів певного віку і рівня підготовки, спрямовану на розв'язання визначених завдань [90, с.167]. Проте, урок – це не лише основна форма навчання, як це прийнято вважати, але й сфера, в якій, переважно, відбувається шкільне виховання. Це зумовлює необхідність чітко з'ясувати фактичний виховний потенціал уроку: у взаємодії з чим на уроці виховується учень? Що є чинниками виховання і джерелом ціннісних орієнтацій учнів?

Дослідники вважають, що основним, якщо не єдиним, із цих чинників є зміст навчального предмета. Такий підхід сьогодні не можна вважати достатнім і правомірним, адже на уроці учень взаємодіє не лише зі змістом навчальної дисципліни. Звичайний аналіз структури уроку дає змогу виявити низку інших чинників, котрі привертають його увагу. Це й організація уроку, і взаємини його учасників (учителів та учнів), і матеріальні умови, в яких вони працюють, і власне навчальна праця, контроль та оцінювання, методи навчання, психологічна атмосфера уроку та ін. Учень постійно стикається з цими факторами і, безумовно, формує ставлення до них. Очевидно також, що він робить це дуже часто поза увагою вчителя. На уроці чинником виховання служить усе, з чим взаємодіє учень, а це означає, що вчитель змушений постійно тримати в полі зору всі аспекти уроку, вивчати їх виховні

можливості і на цій підставі намагатися опосередковано впливати на весь виховний процес, спрямовувати його у необхідне русло [75, с.102].

Реалізація виховних цілей та вимог уроку – один із найважливіших елементів сучасного навчання, оскільки виховне середовище на уроці дозволяє розкрити потенціал дитини, реалізувати її природні задатки і можливості, сприяє формуванню в учнів світогляду, активної життєвої позиції, досвіду правильної поведінки й спілкування, перетворення цих цінних властивостей на стійкі моральні якості особистості, формування готовності до самовиховання й психічного розвитку.

Визначаючи виховну мету конкретного уроку, учитель, з одного боку, має керуватися загальними вимогами до виховання і розвитку учнів, спиратися на наступність і перспективність у вихованні особистості, а з іншого – враховувати можливості змісту матеріалу й навчальної мети конкретного уроку, характер засвоєваних понять, здійснювати реалізацію виховної мети у поєднанні з освітніми цілями. *ДОДАТОК Б 1 «Козацька абетка»*.

Молодший шкільний вік вважається унікальним етапом у процесі емоційного розвитку, необхідною умовою прийняття цінності у цьому віці є емоційна насиченість навчального матеріалу, його «здатність викликати в учнів переживання різноманітних почуттів: радості, гордості, захоплення, гніву, задоволення тощо, пов'язаних з цінністю», оскільки «лише через емоції, почуття, хвилювання, любов, ненависть, через практичність ситуацій дитина усвідомлює світ цінностей» [4, с.4].

Учитель може доповнювати зміст навчальних дисциплін інформацією з української народної педагогіки у ході вивчення найрізноманітніших тем. Найбільші можливості для використання для цього дають уроки української мови та літературного читання.

Так, у 1 класі у змістовій лінії «Читаємо» програмою передбачено читання нескладних за змістом і формою фольклорних текстів: загадка, лічилка, казка, скоромовка; теми для дитячого читання - Батьківщина, сім'я,

жива й нежива природа, діти, дружба та ін. [111, с.8-9]. Тож тут доцільно, на нашу думку, використати українську народну легенду «Про Україну». Вона невелика за обсягом, зрозуміла і доступна за змістом для сприймання учнями молодшого шкільного віку, емоційно насичена та чітко спрямована на формування в учнів патріотичних почуттів. *ДОДАТОК В.*

Працюючи над темами: Спостереження за номінативною функцією іменників у мовленні. Розрізнення назв істот і неістот, власних і загальних іменників. Визначення роду іменників. Змінювання іменників за числами. Вживання іменників у власних висловленнях. Дослідження ролі прикметників у мовленні (3 кл.) й ін. [111, с.10] виховна мета може бути найкраще реалізована за допомогою дібраних відповідних текстів, тих матеріалів, які віддзеркалюють особливості матеріальної й духовної культури рідного народу, його національного характеру. Наприклад,» Прочитай прислів'я. До яких слів можна поставити питання «Хто»? або «Що»?:
Дружба та братство дорожчі багатства; Людина без друзів, що дерево без коріння; Дружба – найбільший скарб; Друзі пізнаються у біді.

На уроках літературного читання також буде доречним використання завдань, побудованих на основі народних паремій: Добери прислів'я до прочитаного твору; зроби малюнок до поданого прислів'я; на основі поданого прислів'я склади невелике оповідання чи казку. Збери прислів'я тощо. *ДОДАТОК Б «Матеріали для вчителя».*

Уроки літературного читання за програмою передбачають вивчення українських народних легенд (3-4 клас), проте, їх кількість надзвичайно мала. У змістовій лінії «Пізнаємо простір дитячого читання» (Літературне читання, 3 кл.) серед джерел здобуття інформації вказана усна народна творчість - малі фольклорні форми: лічилки, скоромовки, загадки, приказки, прислів'я, героїко-фантастичні казки, легенди, байки, пісні [111,с.19]. Учитель може творчо використати такі легенди, як «Барвінок і калина», «Дівчина-калина», «Плачуча верба», «Про мак», «Три брати – засновники Києва», «Український рушник» та ін. *ДОДАТОК В.* Ці легенди сприятимуть

більш глибокому усвідомленню учнями передбачених програмою понять, формуванню необхідних ціннісних орієнтирів.

У процесі вивчення змістової лінії «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів» (3 кл.), згідно вимог програми учень повинен розпізнавати, називати, виділяти в художньому тексті яскраві, образні вислови, художні описи природи, зовнішності людини, інших живих істот; пояснювати їх роль у творі; знаходити у тексті самотійно і з допомогою вчителя слова, які мають переносне значення, порівняння, епітети, метафори (без вживання термінів); пояснювати їх роль у тексті, використовувати у власному мовленні; визначати з допомогою вчителя настрої, загальну тональність твору; /.../ самотійно визначати жанрові ознаки казок про тварин, героїко-фантастичних казок, головних персонажів; пояснювати, які вчинки персонажів є позитивними, а які негативними [111, с.22]. Тож зміст завдань також доцільно будувати на основі текстів казок, легенд відповідної національно спрямованої тематики.

Вивчаючи теми «Усна народна творчість. Малі фольклорні форми: народні дитячі пісеньки, ігри, лічилки, загадки, скоромовки, прислів'я, приказки; народні усмішки, чарівні казки, легенди, народні пісні» (3-4 клас), вчитель може доповнити їхній зміст будь-якими українськими народними легендами патріотичного змісту. Окрім того, народні легенди можуть використовуватися і під час вивчення інших тем, виконуючи функцію доповнення основного змісту. *ДОДАТОК Д.*

Нерідко уроки математики, особливо в початкових класах, проходять одноманітно, нецікаво, швидко набридають дітям, втомлюють їх. Уміле використання усної народної творчості дає змогу змінити характер уроку, зацікавити дітей роботою. З цією метою досвідчені вчителі вдаються до народних задач - загадок, прислів'їв, небилиць, які містять математичні поняття. Наприклад: Ішло 7 старців, несли по 7 ціпків, на кожному ціпку по 7 мішків, у кожному мішку по 7 кішок, у кожній кішки по 7 кошенят, Скільки всіх кошенят?. Або ж: Летіли гуси, а на зустріч їм один гусак. –

«Здрастуйте, 100 гусей», каже він. Йому відповідають: «А нас не сто, щоб було сто, треба ще стільки та півстільки та чверть стільки і ти один». Скільки летіло гусей?. Такі задачі можна пропонувати учням 1-4 класів при розв'язанні прикладів на всі дії.

Серед загадок, які мають у своєму склад числа, вчителі використовують такі: Біжать *чотири* брати і *два* ніяк не втечуть, *два* - не доженуть (Колеса). Хто їсть сіно *трьома* зубами? (Вила). *П'ятеро* хлоп'яток розійшлися у *п'ять* хаток і в кожного - своя (Рукавичка). Або ж народні приказки: Робить, як *три* дні хліба не їв. У кого дочок *сім*, то й доля всім. У кого *одна* - і тій долі нема. До біди *сім* верст. *Сім* п'ятниць на тиждень. *Сім* раз міряй, а *раз* одріж. Йому слово, а він тобі *десять*. *Сто* кіп не гроші, а пан не брат.

З метою розвитку пізнавальних здібностей, логічного мислення, оптимізації дидактичного процесу творчий вчитель широко використовує народні паремії. Зазначимо, що у чинних підручниках з математики народні паремії могли б урізноманітнити змістове наповнення таких розділів як: лічба, нумерація чисел від 1 до 10, додавання і віднімання в межах десяти та ін. Наприклад: Одна ластівка весни не робить; За двома зайцями поженешся-жодного не впіймаєш; Говорить як три дні хліба не їв; Заробив у пана плату: з чотирьох дощок хату; Краще на п'ять хвилин раніше, ніж на хвилину пізніше; Загубили постели та шукали до пори, як знайшли то було п'ять, треба шостого шукать; Семеро одного не ждуть; Дев'ять чоловік все одно, що десяток; Всім по сім, а мені таки вісім; На грам амуніції, на десять амбіції.

При вивченні числа сім доцільно запропонувати такі приказки: Сім раз відміряй, а один раз відріж (про тих, хто поспішає піднести руку для відповіді, ще не розв'язавши задачу або приклад); Семеро одного не чекають (про дітей, котрі довго готуються до уроку чи якогось його етапу); Сім п'ятниць на тиждень (про легковажних, непринципових, хто порушує дане слово) та ін.

Вивчаючи «Величини» учням доречно запропонувати такі прислів'я і приказки: Година рік береже; На годину спізнився, за рік не доженеш; Великий день до вечора, коли робити нічого. Загалом, при вивченні будь-якої теми з математики вчитель може використати прислів'я: Зробив діло - гуляй сміло; Коли став робить, то байдики не бить; Спершу треба розсудити, а тоді робити.

При лічбі, вивченні чисел можна використати казки (Ріпка, Рукавичка, Слом'яний бичок; дитячі пісні, навіть калисанки). Наприклад, відому народну колискову: «Ой ти, коте рябку»: Ой ти, коте рябку Та прибери хатку. А ти коте сірий Та вимети сіни. А ти, коте рудьку, Та витопи грубку. А ти, коте чорний, Сідай в срібний човен, Сідай в срібний човен, Лови рибки повен. Білий воркотину, поїдеш в долину, В зелену долину, - забавлять дитину.

Учням пропонуються завдання: Підрахуйте, скільки котиків згадується в тексті пісні? Якого кольору другий котик? Четвертий? Якщо чорний котик поїде ловити рибку, скільки котиків залишиться? А скільки котиків буде без білого, того, що поїде в долину забавлять дитину? Діти сприймають такі завдання із задоволенням, активно включаються в роботу. *ДОДАТОК Б1 «Урок-подорож до Запорізької Січі з математики».*

На уроці музичного мистецтва у 1 класі під час вивчення тем змістової лінії «Художньо-творча діяльність» згідно з програмою передбачене ознайомлення учнів із грою на музичних інструментах (трикутники, бубни, барабан, сопілка, ксилофон тощо); створення елементарного ритмічного супроводу до пісні, ритмічних послідовностей тощо [111, с.58]. У процесі вивчення цієї теми педагог може використати українську народну легенду «Про Україну» яка у цікавій формі розповідає про походження народної пісні, її неповторність та унікальність. Це сприятиме вихованню в молодших любові до рідного слова, пісні, формуванню поваги до національних цінностей українців. *ДОДАТОК В.*

На уроках «Я досліджую світ» усна народна творчість доречна для

ілюстрації відповідних текстів, вправ-дослідів, практичних робіт. Вони поглиблюють інформативність підручників, зацікавлюють школярів змістом навчального матеріалу. Зокрема, вивчаючи теми, у яких розкриваються зв'язки між живою і неживою природою у різні пори року, варто підібрати такі народні паремії, які, наприклад, відображають пряму залежність між окремими природними чинниками і розвитком рослин: Без дощу і трава не росте; Зима без снігу - літо без хліба; Літо дає коріння, а осінь - насіння; Два дощики у маю - повно буде врожаю та ін..

Значний потенціал для використання усної народної творчості має змістова лінія «Людина в суспільстві». Наприклад, найактуальнішими будуть легенди про видатних українців Б.Хмельницького, О.Довбуша, У.Кармелюка, І.Сірка, І. Мазепу тощо. *ДОДАТОК Д.*

Засоби української народної педагогіки, методично грамотно використані на уроці, сприятимуть успішному формуванню відданих українців, національно свідомих громадян, справжніх патріотів своєї держави.

Оскільки обмеженість часу на уроці та регламентованість змісту не завжди дають учителю можливість врахувати всі індивідуальні особливості учнів, він може реалізовувати завдання формування національних цінностей у і в позаурочний час. У науковій літературі позаурочною називають «різноманітну освітню і виховну роботу, спрямовану на задоволення інтересів і запитів дітей, яку організовує в позаурочний час педагогічний колектив школи» [74, с.33]. Закон України Про освіту, наголошуючи її вагомість, підкреслює, що вона має більш широкі можливості у виборі змісту, форм, методів, прийомів, засобів проведення, тому що не регламентована програмою, часом, місцем проведення.

Особливої вагомості набуває сьогодні позаурочна робота, спрямована саме на формування національних цінностей, україноцентризму, розвитку патріотичних почуттів. Її зміст конкретизується в системі завдань, які передбачають: формування самосвідомості, відповідальності, мужності,

чесності, суспільної ініціативності й активності, готовності працювати на благо свого народу та Батьківщини, захищати Україну та підносити її міжнародний авторитет; виховання поваги до законів держави, Конституції, символів України, високої правової свідомості; знання та використання державної мови, турбота про піднесення її престижу; повага до пам'яті пращурів, до батьків, членів родини, свого родоводу; шанування традицій, звичаїв, обрядів та історії українського народу, усвідомлення своєї належності до нього як представника і спадкоємця; виховання дисциплінованості, працьовитості, турботливості, почуття дбайливого господаря своєї землі, піклування про її природу та довкілля; формування гуманності, толерантного ставлення до культури інших народів [10; 25; 26].

Окрім того, позаурочна виховна робота, спрямована на виховання ціннісних орієнтацій учнів, повинна будуватися на певних принципах: добровільний характер участі; суспільна спрямованість діяльності учнів; розвиток ініціативи і самодіяльності учнів; винахідливості, дитячої технічної, юнацької та художньої творчості; зв'язок із навчальною роботою, логічне продовженням навчально-виховної роботи, яка здійснюється на уроках; використання ігрових форм, цікавість, емоційність [73, с.128].

Як зазначають дослідники, виховання національних цінностей молодших школярів у позаурочній виховній роботі буде більш ефективним, якщо: цілеспрямовано впливати на почуття, переконання та діяльність вихованців; органічно поєднувати навчальні й виховні завдання, будуючи їх за принципом від близького до дальнього; розробити технологію виховання національних цінностей молодших школярів, систематично використовувати її у практичній діяльності; залучити до участі у виховній роботі школи батьків, громадськість, народних умільців, воїнів; систематично й системно використовувати елементи народної педагогіки, традиції національного виховання [1118, с.26-31].

Основними вимогами до позаурочної виховної роботи на сучасному етапі є такі: позаурочна робота має спиратись на знання дітей, які вони

здобули на уроках, розширювали та поглиблювали їх, адже саме на ґрунті таких знань формуються стійкі переконання, відповідна поведінка, а потім дії; заходи громадянсько-патріотичного змісту повинні логічно продовжувати урок, мати певну систему, враховуючи принципи послідовності, наступності, зв'язку з життям, а також вікові та індивідуальні особливості молодших школярів, їхні інтереси; методи, форми позаурочної діяльності з виховання національних цінностей мають бути цікавими, емоційними, доступними для дітей молодшого шкільного віку, щоб учні мали змогу виявити творчість, ініціативу, самостійність, відчували від участі насолоду, радість та задоволення [90, с.333-34].

Позаурочна діяльність, яка реалізується з використанням засобів української народної педагогіки, є, на нашу думку, провідним чинником залучення дітей до національної культури і традицій, прищеплюючи повагу до свого народу, його історій та культури, закладаються основи цілісного внутрішнього світу особистості, її національної самосвідомості, україноцентричного світогляду [116, с.155-156]. Організуючи позаурочну роботу на основі засобів української народної педагогіки, вчитель має можливість навчити дітей «жити, вчитися та працювати для народу, для його щастя, для Батьківщини» [85, с.73], адже допомагає учням свідомо включитись у суспільні справи, відчутти себе громадянами України, виконувати свої обов'язки, виявляти наполегливість, працьовитість, толерантність тощо.

У процесі формування в молодших школярів національних цінностей засобами української народної педагогіки найбільш доцільними є масові (конкурси, конференції), групові (екскурсії, виховні години, ігри, тренінги) та індивідуальні (бесіди, громадські доручення) форми організації діяльності молодших школярів. *ДОДАТКИ Б2 «Тематичний тиждень Ми - знавці легенд»; Б 4 «Конкурс на кращого знавця українських народних легенд серед учнів 3-4 кл.» Б5 «Виховний захід на тему Нащадки козацької слави».*

Однією з умов їх ефективності є планування відповідних заходів. У своїй педагогічній діяльності, плануючи позаурочні заняття, враховую такі *тематичні блоки з виховання національних цінностей*: відновлення національних традицій (виховний потенціал свят народного календаря); пошукова робота (вивчення топоніміки рідного краю; вивчення досягнень українців у різних сферах; народні промисли українців: регіональний аспект; вивчення пам'яток природи й історії Вижниччини); зустрічі з видатними особистостями, митцями, майстрами народної творчості, воїнами; відзначення річниць знаменних дат; відзначення державних свят, повага до державної символіки, дотримання законів України; проведення конференцій, екскурсій; героїчний епос українців (конкурс); козацька система виховання (конкурс); екологічне виховання - українська природа як національна цінність; героїчна спадщина українського народу; волонтерство - добротність як цінність; українська мова як духовний код нації; кращі риси національного українців: любов, віра, добро, милосердя, честь, гідність як загальнолюдські й національні цінності; родина як національна цінність; людина праці як національна цінність; захисник вітчизни як національна цінність; виховні ідеали українців: Людина, Родина, Україна.

Одними із найефективніших форм організації позаурочної роботи у процесі яких реалізується виховання національних цінностей є класні години (Дивна річ - у хаті піч, Українська писанка, Лукавецька клака), бесіди (Козацькому роду - нема переводу, Народна символіка українців, Державна символіка українців, Вчинки, якими я пишаюся, Дружба та братство-найкраще багатство; Мій ідеал), пошукова робота (Моє родовідне дерево, Буковинські вишиванки, Домашні обереги, Рослини-символи, Вашківецька Маланка, Обрядодії на Маковія, Бабусина скриня, Скриня народної мудрості) та ін.

У своїй педагогічній діяльності я також використовую квести (ігрова форма з цікавим сюжетом, що містить елементи пошуку й відкриття). Молодші школярі брали активну участь у таких іграх-квестах, як Діти єднають

Україну; Моя мова калинова, Люби і шануй свій край, Козацькі забави. Дітям подобається також геокешинг (пригодницька гра з елементами туризму і краєзнавства) - пошук схованок, підготовлених заздалегідь.

Активно впроваджую й інтерактивні форми роботи: пізнавально-розважальні свята (Ми-землі української цвіт; Україно, ти моя надія; Там бере початок Україна, де росте біля хати калина), пізнавально-розважальні ігри (Гартуймося, хлопці; Бойовий гопак), диспути (Найцінніше у моєму житті; Воля у нас єдина; Мужність випадковою не буває; Скажи своє слово про Україну) та ін.

Отже, організація навчально-виховного процесу в сучасній початковій школі на основі використання виховного потенціалу української народної педагогіки, єдність урочної й позаурочної роботи сприяє ефективному забезпеченню всебічного виховання й розвитку особистості дитини, формування її як частини родини, суспільства, держави та відданого патріота України.

Свого часу український історик, дипломат і теоретик українського патріотизму В.Липинський писав: «Бути патріотом – це значить бажати всіма силами своєї душі створення людського, державного і політичного співжиття людей, що житимуть на Українській землі, а не мріяти про втоплення у Дніпрі більшості своїх же власних земляків. Бути патріотом – це значить шукати задоволення не в тім, «щоб бути українцем», а в тім, щоб було честю носити ім'я українця. Бути патріотом – це значить вимагати гарних і добрих учинків від себе, як від українця, а не ненавидіти інших тому, що вони «не українці». Врешті, бути патріотом, це значить, будучи українцем, виховувати в собі громадські, політичні, державотворчі прикмети...» [117, с.109].

Висновки до розділу 2

Здійснене дослідження у межах його проблематики дає можливість сформулювати такі висновки:

Виховання національних цінностей є невід'ємною, законодавчо визначеною складовою навчально-виховного процесу сучасної початкової школи (концепція НУШ, Закон України Про освіту, розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 1233-р Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року на виконання постанови Кабміну від 09.10.2020 №939 Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки).

Актуальність проблематики нашої роботи підкреслюють результати проведеного констатувального дослідження у результаті якого були отримані дані про рівень сформованості національних цінностей молодших школярів: у більшості переважає середній і низький рівні.

Аналіз змісту підручників для сучасної початкової школи на предмет використання виховного потенціалу засобів української народної педагогіки показав тенденцію до зменшення застосування тих засобів української народної педагогіки, зміст яких безпосередньо впливає на формування національних цінностей - народні легенди, билини, думи, історичні пісні, козацький епос та ін..

Для успішного формування основ національних цінностей учнів молодшого шкільного віку потрібне глибоке усвідомлення самим вчителем таких понять, як цінності, загальнолюдські цінності, національні цінності; розуміння ним змісту національного виховання як психолого-педагогічного процесу; знання механізмів формування національних цінностей, уміння планувати роботу, розробляти й творчо застосовувати на практиці ефективні методи й засоби виховання національних цінностей.

ВИСНОВКИ

В умовах реалізації концепції НУШ, Програми «Нова українська школа у поступі до цінностей» особливої ваги набуває проблема формування національних цінностей зростаючої особистості. Аналіз вітчизняного наукового дискурсу з проблеми цінностей, як педагогічної категорії, засвідчив, що ця проблема достатньо складна і багатоаспектна. Вивчення наукової літератури з проблеми дослідження дозволяє виокремити такі його основні напрямки: *теоретичні засади виховання цінностей* (О.Александрова, О.Бадюл, І.Бех, І.Галян, С.Клепко, Л.Коберник, В.Москалець, С.Матяж, Л.Романюк, А.Семенова, В.Янів й ін.); *проблема формування національних цінностей* (З.Бойко, Г.Ващенко, О.Вишневський, В.Довбишенко, П.Ігнатенко, В.Кузь, Ж.Петрочко, О.Поліщук, Ю.Руденко, Г.Філіпчук, та ін.); *вплив виховного потенціалу української народної педагогіки на свідомість зростаючої особистості, формування її ціннісних орієнтацій* (В.Євтух, Г.Кіт, Т.Коваль, Н.Кубай, В.Лаппо, Н.Лисенко, Б.Ступарик, Є.Сявавко, С.Світельська-Дірко Г.Тарасенко, Л.Маєвська та ін.).

У психолого-педагогічній літературі існують різні підходи до трактування змісту понять «цінності», «ціннісні орієнтації», «загальнолюдські цінності», «національні цінності». Сучасна наука застосовує це поняття для позначення об'єктів, явищ, їх властивостей, а також абстрактних ідей, що втілюють у собі суспільні ідеали та виступають, як еталони, взірці, приклади для наслідування. До основних ознак цінності учені відносять значимість, нормативність, корисність, необхідність, доцільність.

Провідного значення у формуванні національних цінностей набуває світогляд особистості, на основі якого формується система ціннісних орієнтацій. Ціннісні орієнтації визначаються як суб'єктивне, індивідуальне відображення в психіці та свідомості людини соціальних цінностей суспільства та природи на даному історичному етапі. Вони передають вибірковість ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей, що

відбивається у поведінці; характеризують життєву позицію особистості, спрямованість її устремлінь, її активності; у свідомості людини представлені в ідеалах, цілях, переконаннях, інтересах, інших проявах та втілюються у спрямованості мислення, вчинках. Згідно системного підходу до визначення ціннісних орієнтацій, їх ключовими компонентами є когнітивний, емоційний і поведінковий, що надає можливість розвивати у виховній практиці такі якості особистості, як гуманність, щирість, чесність, любов, емпатію, гідність, добротність, патріотизм, громадянськість, національну свідомість.

Аналіз наукової літератури показав, що єдиного підходу до класифікації цінностей немає. Різні концепції систематизації цінностей глибоко проаналізовані І.Бехом, О.Вишневським, Л.Хомич. Згідно концепції Нової української школи, виховний процес є частиною освітнього й орієнтується на таку систему цінностей: загальнолюдські (універсальні) - добро, правда, чесність, справедливість; національні - державна незалежність України, патріотизм, історична пам'ять, почуття національної гідності. Система цінностей і якостей особистості розвивається і проявляється через її ставлення до себе, людей, праці, культури, природи, суспільства, держави.

Потужний виховний потенціал, який діє на свідомість дитини, формування її світогляду, ціннісних орієнтацій містить українська народна педагогіка, засоби якої перетворюють суспільні, вселюдські, національні цінності у внутрішнє надбання, усвідомлене особистісне ставлення, внутрішні мотиви й керівництво до дії. Народнопедагогічний чинник передбачає глибоке знання історико-культурної спадщини свого народу, мови, традицій, звичаїв і на основі цього шанобливе ставлення до цих вікових народних надбань, почуття гордості за приналежність до свого народу, працю на благо його добра, творенні цінностей життя свого народу.

Результати проведеного дослідження щодо визначення рівня сформованості національних цінностей молодших школярів показують, що національні цінності бути сформовані у молодшого школяра на трьох

рівнях: високий (яскраве вираження усіх показників, високий ступінь самоорганізації та саморегуляції дій, вияв активної позиції як національно свідомого українця); середній (показники слабо виражені, ступінь самоорганізації та саморегуляції дій невисокий, особистісна позиція щодо прояву національних цінностей виявляється частково); низький (слабкий або зовсім відсутній вияв показників сформованих національних цінностей, саморегуляція та самоорганізація дій відсутня, активна позиція національно усвідомленої, патріотично налаштованої людини не проявляється). Загалом, когнітивний компонент превалює над емоційним і поведінковим, тобто, теоретичні знання переважають над практичними уміннями.

Основні вимоги до сучасного підручника зазначені у нормативно-правових документах про освіту. Аналіз змісту підручників для сучасної початкової школи дозволяє говорити про певні проблеми насичення їх змісту кращими зразками усної народної творчості в контексті виховання національних цінностей: обмаль текстів національно-патріотичного спрямування, тих, які сприяють формуванню національної, культурної, мовної єдності; розвитку почуття патріотизму, гордості за свою історію, народ, його культурні набутки; пошани до мови, державних символів; які подають приклад вірного служіння Батьківщині, добру, красі, правді, тих вартостей, які свого часу наголошував Г.Ващенко: Бог, Родина, Україна (історичні пісні, балади, думи, легенди). Дієвість використання засобів української народної педагогіки як засобу виховання національних цінностей молодших школярів є незаперечною, адже у ній сконцентровані еталони виховання на національних цінностях, виплекані українським народом упродовж віків.

Використання засобів української народної педагогіки у навчально-виховному процесі сучасної початкової школи можна класифікувати за різними параметрами й ознаками: за метою (формування ціннісних орієнтацій на основі народнопедагогічних знань; розвиток творчих здібностей і талантів, патріотичних і громадянських якостей характеру); за формою

(навчальні, ігрові, індивідуальні, групові); за методами (пояснювально-ілюстративні: виховні години, бесіди, розповіді, дискусії, зустрічі, тематичні свята, конференції, семінари); за місцем проведення (школа; музей, природа та ін.).

До особливостей виховання основ національних цінностей молодших школярів засобами української народної педагогіки віднесемо: реалізацію у виховному процесі діяльнісного підходу (набуття досвіду ставлення до себе до людей, до світу - усвідомлення цінності життя; пізнання прекрасного в собі й інших; осмислення почуття гідності, патріотизму, причетності до долі своєї країни; ціннісне ставлення до сім'ї, родини, людей, до праці, до природи, мистецтва, держави); внесення ціннісних складових у зміст навчальних предметів, програм, підручників; пріоритетність активних методів навчання й виховання, спрямованих на самостійність, ініціативу, творчість зростаючої особистості; переорієнтація виховних заходів з пасивно-спостережувальних на заходи з активними видами діяльності, ті, які спонукають учнів до рефлексії, самооцінки, самоусвідомлення.

Основними педагогічними умовами, що забезпечують ефективність формування основ національних цінностей засобами української народної педагогіки є такі: врахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів; готовність учителів до здійснення виховання національних цінностей молодших школярів; комплексний підхід до застосування у педагогічному процесі засобів народної педагогіки, їх доступність для сприйняття; насичення змісту підручників для сучасної початкової школи кращими зразками усної народної творчості, які є патріотично спрямованими, демонструють приклади для наслідування, забезпечують емоційний підхід до виховання; узгодженість педагогічної взаємодії школи й родини, єдність урочної і позаурочної роботи з метою забезпечення неперервності процесу формування національних цінностей молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова О.Ф. Роль і місце ціннісних орієнтацій у сучасній теорії виховання. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2012. № 1 (17). С. 92–95.
2. Андрущенко, В. Ціннісна невизначеність особистості та її подолання засобами освіти. *Вища освіта України*. 2015. № 3. С. 5–13.
3. Бадюл О.С. Трансформація ціннісних установок особистості в сучасному українському суспільстві. *Перспективи*. Науковий журнал, 3 (43). Одеса. 2010. С. 7-12.
4. Бадюл О.С. Цінності освіти у системі ціннісних установок особистості. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. Науковий журнал. Спецвипуск 2 (22). Одеса 2010, С.3-8.
5. Березюк О.С. Чинники етнопедагогіки: Монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2013. 205 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 2: Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. 342 с.
7. Бех І. Д. Духовно розвинена особистість у психовиховному вимірі. *Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики*. К. 2017. С. 33–38.
8. Бех І. Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (Програмно-виховний контекст). Київ: ІПВ НАПН, 2014. 47 с.
9. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці: Букрек, 2018. 320 с.
10. Бех І. Д. Ціннісні наголоси у сучасному вихованні. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський*, 2007. Вип. 10, т. 1. С. 7–6.
11. Біла книга національної освіти України / Т.Ф. Алексеєнко та ін.; НАПН України; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя. Київ: Інформ. системи, 2010. 342с.

12. Богданець-Білоskalенко, Н. Українська мова та читання: підруч. для 2 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х ч.): Ч.2: Читання. К.: Грамота, 2019. 160 с.
13. Богданець-Білоskalенко, Н. Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х ч.): Ч.2. Читання. К.: Грамота, 2020, 160 с.
14. Богданець-Білоskalенко, Н. Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х ч.) : Ч.2. Читання/ Н. Богданець-Білоskalенко, Ю. Шумейко. К. : Грамота, 2021. 160 с.
15. Богуш, Денис. Сила землі: від національної ідеї до виховання нової еліти. К: ПП НВЦ «Профі», 2014. 2014. 75 с.
16. Бойко З.В. Особливості менталітету українського народу та менталітетів інших народів. *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство*. 2015. Вип. II (5). С. 72–76.
17. Боришевський, М. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 2008. № 2. С. 49–57.
18. Будник, О. Етнопедагогіка господарсько-економічного виховання: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2005. 180 с.
19. Вашуленко М.С. Українська мова. Буквар: підруч. для 1 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х ч.). К.: Освіта, 2018. 112 с.
20. Вашуленко М.С. Українська мова та читання : підруч. для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.1 / М.С. Вашуленко, С.Г. Дубовик. К.: Видавничий дім «Освіта», 2019. 144с.
21. Вашуленко М.С. Українська мова та читання : підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.1. Ч.2 / М.С. Вашуленко, Н.А. Василькіська, С.Г. Дубовик. К.: Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
22. Вашуленко М.С. Українська мова та читання : підруч. для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) . Ч. 1. / М.С. Вашуленко, Н.А. Василькіська, С.Г. Дубовик. К.: Видавничий дім «Освіта», 2021. 168 с.

23. Вашуленко О.В. Українська мова та читання: підруч. для 4 класу закладів загальної середньої освіти. Ч.2. К.: Освіта, 2021. 168 с.
24. Ващенко. Виховний ідеал: підруч. для педагогів, виховників, молоді і батьків. Полтава: Полтав. вісник. 1994. 190 с.
25. Вишневський О. Системно-ціннісний підхід до визначення змісту виховання і розвитку. *Теоретичні основи сучасної української педагогіки*. Посібник для вищих навчальних закладів. Київ: Знання, 2008. 568 с.
26. Вишневський, Омелян. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). *Вступ до системного дослідження*. Дрогобич, 2010. 159 с.
27. Галецька І., Семків І. Індивідуальні цінності в дискурсі психологічних теорій. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2006. № 2. С. 192–203.
28. Галян І. М. Ціннісно-смілова саморегуляція особистості: генеза та механізми функціонування: монографія. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені І. Франка, 2016. 402 с.
29. Героїчний епос українського народу : хрестоматія / упоряд. О.Таланчук, Ф.Кислий. К. : Либідь, 1993. 432 с.
30. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
31. Гриців Т., Батрин В. Українська система виховання на засадах народної педагогіки: навч.-метод. посіб. для позакл. роботи в школах. Чернівці : Нарозознав. - просвітн. центр «Факел Марії». 2013. 263 с.
32. Енциклопедія освіти / голов. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
33. Етнопедагогіка: навчально-методичний посібник / упоряд. Макарчук В.В. 3-е вид., переробл. і доповн. Умань: РВЦ «Софія». 2015. 205 с.
34. Євтух В.Б. Етнопедагогіка : навч. посібник. Ч. I / В. Б. Євтух, А. А. Марушкевич та ін. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2003. 150 с.

35. Золота книга українських традицій та звичаїв /Авт.-уклад. І. Скрипник. Донецьк: ТОВ «Агентство Мультипрес». 2011. 288 с.
36. З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді): посіб / І. Д. Бех, В. І. Кириченко, Ж. В. Петрочко. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 140 с.
37. Ільїна Ю.М. Ментальні моделі особистості: теоретичний аналіз. Актуальні проблеми психології: *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. К., 2003. С. 152–157.
38. Кіт Г.Г., Тарасенко Г.С. Українська народна педагогіка: курс лекцій. Вінниця: Едельвейс і К, 2008. 301 с.
39. Клепко С.Ф. Цінності буття і цінності освіти в контексті глобалізації. *Вища школа*. 2004. №2–3. С. 25–37.
40. Коберник Л.О. Роль та місце ціннісних орієнтацій у формуванні особистості. *Наука і освіта. Науково - практичний журнал південного наукового центру АПН України*. 2008. № 4-5. С. 28–33.
41. Коберник О. М. Формування морально-ціннісних орієнтацій учнів у процесі розв’язування життєвих задач [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN16/11komrzz.pdf>
42. Кожолянко, Георгій. Етнографія Буковини. Чернівці: Золоті литаври. 1999. Т. 1. 384 с.; 2001. Т. 2. 424 с.; 2004. Т. 3. 392 с.
43. Кожолянко, Олександр. Календарні свята та обряди українців Буковини: семантика і символіка. Чернівці : Друк Арт, 2014. 608 с.
44. Коваль Т. Виховання молодших школярів засобами української народної пісні в умовах Нової української школи. *Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка»*. 2020. Том 3, № 27, с. 107-111
45. Кожевніков В. Українські національні цінності й українська інтелігенція. Київ : Панмедія, 2016. 40 с.

46. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти : науково-методичний збірник /Уклад: В.Є.Берека, І.К. Гіджеліцький, Н.М. Орловська. Кам'янець-Подільський: Вид. ПП Зволейко Д.Г., 2018.472 с.
47. Козловець М.Ф. Феномен національної ідентичності в умовах глобалізації: український контекст: Монографія. Київ: Інтерсервіс,2014.230 с.
48. Козяр, Світлана. Українська родинна обрядовість. *Віхи людської долі: весілля, похорон*. Хмельницький: [б.в.],2000.72 с.
49. Козьма-Качур М.І.Формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів як важливий аспект становлення особистості. *Освіта і наука*. Вип. 1 (30) 2021. С.51-55.
50. Краці прислів'я та приказки українського народу / О.А. Попова. Донецьк : БАО, 2008. 415 с.
51. Кремень В. Г. Ціннісний вимір буття людини в синергіях комунікації. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр.* Київ-Вінниця, 2018. Вип 50. С. 7–14.
52. Коханова О.П. Цінності та ціннісні орієнтації, їх роль у розвитку особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки*. 2015. Вип. 3.С. 108- 112.
53. Кубай Н.О. Виховуємо традиціями українського козацтва: навч. посіб Львів: Новий Світ-2000, 2018. 254 с.
54. Лановик, Мар'яна, Лановик, Зоряна. Українська усна народна творчість. Навчальний посібник. К.: Знання-Прес, 2006. 591 с.
55. Лаппо В.В. Актуалізація етнопедагогічних традицій у виховному процесі ВНЗ – важливий чинник формування духовних цінностей студентства. *Нова педагогічна думка*.2015. 3(83). С. 95–98.
56. Легун О.М. Роль цінностей і ціннісних орієнтацій у розвитку особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г С. Костюка НАПНУ*. К., 2010. Т. XII, ч.4. С. 241–248.

57. Лисенко Н.В., Лаппо В.В. Етнопедagogіка: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Плай, 2003. 85 с.
58. Маєвська Л.М. Етнопедagogіка: навч. посібник. Херсон: Олді-плюс, 2019. 287с.
59. Матяж С.В. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія : Соціологія. 2013. Т.225, Вип. 213. - С. 27-30.
60. Мафтин, Лариса. Виховний потенціал етнопедagogіки: вишиванка в українській культурній традиції. *Україно моя вишивана : етнокультурний та освітньо-виховний потенціал української вишиванки* : зб. тез Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції, 21 травня 2020 р. За наук. ред. д. пед. наук Н. І. Богданець-Білоskalенко (електронне видання). Київ : Педагогічна думка, 2020. С.92-94.
61. Мафтин Л.В. Етнопедagogічні основи дидактичного процесу сучасної початкової школи. *Актуальні проблеми педагогіки початкової школи в контексті освітньої реформи: зб. наукових праць/* укл. Поясик О.І., Слипаник О.В., Ковальчук М.П. Івано-Франківськ.: НАІП, 2021. С.195-198.
62. Мафтин Лариса, Предик Аліна, Шевчук Кристина. Педагогічний потенціал українських народних паремій. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. журнал*. Гол. ред. А.А.Сбруєва. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2019. № 10 (94). С.160-176.
63. Мосіяшенко Володимир. Українська етнопедagogіка. Суми: Університетська книга, 2019. 175 с.
64. Москалець В.П. Духовні горизонти особистості: потенціал вершинної аналітики. *Психологія і суспільство*. 2011. № 1. С. 73–84.
65. Мудрак М. Особливості психологічного підходу до вивчення системи цінностей особистості. *Нова педагогічна думка*. 2014. №1 (77) С.195-198.

66. Нова українська школа: порад. для вчит. / під заг. ред. Бібік Н. М. Київ: ТОВ «Видав. дім «Плеяди», 2017. 206 с.
67. Новосельська Н.Т. Національні цінності у змісті букварів та їхня роль у формуванні особистості (початок ХХІ століття). *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2017. Випуск 40 С. 124-132.
68. Омеляненко В.Л., Кузьмінський А.І. Теорія і методика виховання. Навчальний посібник. К.: Знання, 2008. 415 с.
69. Петрочко, Ж.В. Суспільно-державницькі цінності як аксіологічна основа сучасного соціального виховання в Україні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка : зб. наук. праць. -Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. Вип. 24 (II том). С. 124-132.
70. Петрочко Ж.В. Національні цінності як базис національно-культурної ідентичності. *Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових праць* / за заг. ред. О.Г. Шостак. К.: Талком, 2021. С.281-284.
71. Петрочко Ж.В. Національні цінності як сучасний державницько-суспільний пріоритет України. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. Вип. 21(2). С. 146-157.
72. Поліщук О.П. Виховання в учнів початкових класів моральних цінностей у процесі позакласної роботи. *Молодий вчений*. Херсон, 2018. Вип. 41 (56.1). С. 60–64.
73. Поліщук О.П. Методика та педагогічні умови формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету* / редкол.: С.В. Совгіра, І.І. Демченко, О.Д. Балдинюк та ін.; Уманськ держ. пед. ун-т ім. П.Тичини. Умань: Візаві, 2019. Вип.4.С.127- 134.
74. Поліщук О.П. Формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи: провідні доміанти процесу. *Наукові записки: зб. наук. пр.* / редкол.: А.М. Коломієць, В.І. Шахов,

О.В. Акімова та ін.; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця: Вид-во ТОВ «Твори», 2019. Вип. 60. С. 33–38.

75. Потапчук Т. Музичне мистецтво як засіб формування морально-духовних цінностей молодших школярів. *Інноватика у вихованні: Зб. наукових праць*. 2021. № 14. Рівне, С. 100-107.

76. Проблеми теорії ментальності: колективна монографія / відп. ред. М.В. Попович. Київ: Наукова думка, 2006. 407 с

77. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>.

78. Пташнік Н.М. Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної народознавчої роботи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2012. 24 с.

79. Рибак О.С. Особливості класифікації культурно-ціннісних орієнтацій. *Психологічний часопис*. 2017. № 6 (10). С. 173–185.

80. Рибак О. С. Ціннісні орієнтації осіб, які тяжіють до різних культур. *Психологічний часопис*. 2018. № 9 (19). С. 95–108.

81. Романюк, Л. Становлення цінностей особистості: концептуальна модель та її методологічний потенціал. *Психологія особистості*. 2013. №1. С. 138–148.

82. Романюк Л.В. Ціннісні орієнтації: сутність, структура і психологічні механізми розвитку. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. 188 с.

83. Романюк Н.Й. Загальнолюдські і національні духовні цінності - серцевина освіти і виховання. *Вісник ДДАУ*. 2001. № 1. С.343-348.

84. Руденко, Юлія. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 364 с.

85. Руденко Юрій. Основи сучасного українського виховання. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. 328 с.

86. Руденко, Юрій. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність. К. : МАУП, 2007. 348 с.
87. Ручка, А. Цінності та ціннісна зміна у сучасному суспільстві. *Культурологічна думка. Щорічник наукових праць*. Київ: Ін-т культурології Національної академії мистецтв України, 2013. № 6. С. 172–179.
88. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової школи: посіб. для вчит. і метод. почат. навч. 2-ге вид., допов., перероб. К: Богданова А.М., 2009. 226 с.
89. Савчин М.В. Духовний потенціал людини: монографія. 2-ге вид., переробл. і допов. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 508 с.
90. Семенова А.В. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: монографія. Одеса, 2016. 436 с.
91. Семків І.І. Адаптація методики Ш.Шварца «Портрет цінностей» українською мовою. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 1. С. 12–28.
92. Світельська-Дірко С.В. Виховання ціннісних орієнтацій молодших школярів засобами казки в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського : автореф. дис. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. 20 с.
93. Стежко, Ю. Морально-християнські цінності в особистісному самовизначенні учнів. *Рідна школа*. 2000. № 11. С. 15-19.
94. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка. К:ІЗМН, 1997. 232 с.
95. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка : Навч. посібник. К.: ІЗМН, 1996. 288с.
96. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування : монографія. К. : НІСД, 2011. 336 с.
97. Стражний О.С. Український менталітет: ілюзії, міфи, реальність. К. : Книга, 2008. 368 с.
98. Сухомлинська О.В. Із записника В.О.Сухомлинського. *Початкова школа*. 1993. № 10. С. 9-11.
99. Сухомлинська О.В. Патріотизм як цінність: погляд на історія і сьогодення. *Шлях освіти*. 2010. № 2. С. 10–14.

- 100.Сухомлинська О. В. Час, який нас обирає: героїчне у вихованні. *Методист.* 2018. № 1. С. 14–21.
- 101.Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю. *Вибрані твори* в 5-ти томах. – К.: Рад. школа, 1976. Т.2. С. 419-655.
- 102.Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. *Вибрані твори.* В 5-ти Т.- Т.5. Статті.К.:Рад. школа, 1977. С. 410-414.
- 103.Сухомлинський В.О. Моральні цінності у сім'ї. *Вибрані твори.* В 5-ти Т.- Т.5. Статті.- К.: Рад. школа, 1977. С. 436-440.
- 104.Сухомлинський В.О. Народження добра. *Вибрані твори.* В 5-ти Т. - Т.5. Статті. -К.: Рад. школа, 1977. С.217-223.
105. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу. *Вибрані твори:* у 5 т. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 1. 654 с.
- 106.Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям: з нагоди 100-річчя Василя Сухомлинського / уклад. і вступ. ст. О. В. Сухомлинської. 2-е вид. Харків: Акта, 2018. 537 с. 267.
- 107.Сухомлинський В. О. Сто порад вчителю. *Вибрані твори:* у 5 т. Київ: Рад. шк., 1976. Т. 2. С. 419–668.
- 108.Сухомлинський В.О. Слово рідної мови. *Українська мова і література в школі.* 1989. №1. С.2 - 5.
- 109.Сухомлинський В.О. Шматок хліба. *Вибрані твори.* В 5-ти Т.- Т.5. Статті. - К.: Рад. школа, 1977. С.308-316.
- 110.Сявавко Є.І. Українська етнопедагогіка : навч.-метод. посібник. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. 159 с.
111. Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1-2 та 3-4 класи. К. : Видавництво «Світоч», 2019. 336 с.
- 112.Удич О. Ціннісні орієнтації: багатогранність наукових трактувань. *Рідна школа.* 2014. № 11 (листопад). С. 26–31.
- 113.Українська родина: Родинний і громадський побут / Упорядник Лідія Орел. Видавництво імені Олени Теліги,2000. 424 с.

114. Українське народознавство: навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка; передмова М.Г.Жулинського. 3-е вид., випр. К.: Знання, 2006. 568 с.
115. Федух І.С. Визначення змісту поняття «ціннісна орієнтація» у сучасній психолого-педагогічній науці. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. № 3. 2011. 11 с.
116. Філіпчук Г.Г. Націєтворчість освіти: монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2014. 400 с.
117. Філіпчук Г.Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір : монографія. Чернівці : Друк АРТ, 2016. 304 с.
118. Формування ціннісних орієнтирів навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах: монографія / за ред. В.В. Мачуського. Київ: Сталь, 2017. 220 с.
119. Фурман А.В. Психокультура української ментальності. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 132с.
120. Хомич Л.О. Аксиологічні основи формування вчителя для майбутнього. *Методика викладання природничих дисциплін у вищій школі : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. XV Каришинські читання* / за заг. ред. проф. М.В. Гриньової; Полтавський нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. Полтава : Астроя, 2008. С. 389-391.
121. Хрестоматія з етнопедагогіки : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / уклад.: Л.Б. Паламарчук, Т.О. Горохова. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. 416 с.
122. Шестаковський О.П., Цінності й переконання у крос-національних дослідженнях. *Економіка і прогнозування*. 2013. № 1. С. 123–149.
123. Шкода М.Ф. Традиції і свята українського народу. Донецьк : БАО, 2007. 384 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Ознаки сформованості ціннісних орієнтацій молодших школярів
(розроблено на основі критеріїв та рівнів, визначених Л. Романюк)

Критерії	Рівні сформованості ціннісних орієнтацій та їх характерні ознаки		
	Високий	Середній	Низький
Родинний	<p>Шанує рідних і близьких людей. Виявляє інтерес до свого родоводу.</p> <p>Піклується про людей, які його оточують, поважає старших, допомагає тим, хто потребує допомоги.</p> <p>Шанує родинні звичаї, традиції та свята. Охоче бере участь у їхньому святкуванні. З повагою ставиться до праці батьків та близьких людей.</p> <p>Завжди виявляє працьовитість, дисциплінованість. Охоче виконує свої обов'язки в сім'ї.</p>	<p>Шанує рідних і близьких людей.</p> <p>Інколи виявляє інтерес до свого родоводу. Частково піклується про людей, які його оточують, поважає старших, але не завжди допомагає тим, хто цього потребує. Шанує родинні звичаї, традиції та свята. З наявності мотивів бере участь у їхньому святкуванні. З повагою ставиться до праці батьків та близьких людей. Не завжди виявляє працьовитість, дисциплінованість. За наявності спонукання виконує свої обов'язки.</p>	<p>Не шанує рідних і близьких людей. Не цікавиться своїм родоводом. Інколи виявляє турботу про близьких людей. Не знає родинних звичаїв, традицій та свят, не дотримується їх, не надає їм жодного значення. Навіть при наявності спонукання та контролю з боку батьків не бере участі у спільному святкуванні. Не цінує працю батьків та близьких людей.</p> <p>Не виявляє працьовитості, дисциплінованості. Навіть при наявності спонукання не виконує свої обов'язки.</p>
Соціальний	<p>Шанує та поважає працю інших людей.</p> <p>Виявляє ініціативу та самостійність у гармонізації стосунків з однолітками;</p> <p>Виконує вимоги колективу, дотримується правил та норм поведінки, вимагає того ж від інших, поважає інших.</p> <p>Розуміє відповідальність за свої вчинки.</p>	<p>Не завжди шанує та поважає працю інших людей.</p> <p>Частково виконує вимоги колективу, дотримується окремих правил та норм поведінки.</p> <p>Не зовсім розуміє відповідальність за свої вчинки.</p>	<p>Не шанує та не поважає працю інших людей.</p> <p>Навіть при наявності мотивів не виявляє ініціативи у гармонізації стосунків з однолітками. Не виконує вимоги колективу, не дотримується правил та норм поведінки.</p> <p>Не вміє брати відповідальність за свої вчинки.</p>
Державний	<p>Виявляє гордість за свій народ, за Україну; пов'язує з нею своє майбутнє.</p> <p>Виявляє активність по відношенню до справ на користь Батьківщини. Шанує рідну мову, розмовляє виключно українською.</p> <p>Виявляє інтерес до історії рідного краю, до його минулого і сучасного.</p> <p>З великою цікавістю набуває українознавчі знання</p> <p>Чітко усвідомлює значення власних дій по відношенню до України та українського народу.</p>	<p>Частково виявляє гордість за свій народ, за Україну.</p> <p>Пов'язує своє майбутнє з Україною або з іншими державами.</p> <p>Виявляє незначну активність по відношенню до справ на користь Батьківщини.</p> <p>Знає рідну мову, розмовляє нею. Виявляє незначний інтерес до історії рідного краю. За наявності мотивів набуває українознавчі знання</p> <p>Частково усвідомлює значення власних дій по відношенню до України та українського народу.</p>	<p>Не виявляє гордості за свій народ, за Україну.</p> <p>Пов'язує своє майбутнє з іншими державами. Не виявляє активності по відношенню до справ на користь Батьківщини.</p> <p>Погано знає рідну мову, рідко нею розмовляє.</p> <p>Не має бажання отримати українознавчі знання</p> <p>Не усвідомлює значення власних дій по відношенню до України та українського народу.</p>

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Козацька абетка

Атака – наступ.

Бандура - український національний струнно-щипковий інструмент.

Військо запорозьке – назва козацьких збройних сил.

Гетьман – військова посада, керманіч війська запорозького.

Г'азда – господар.

Джура – козацький помічник, зброєносець.

Емблема (козацька) – умовне, символічне зображення якого-небудь поняття, ідеї. Ефес – держак шаблі.

Єднання – згуртованість.

Жовті води – перша перемога козаків у битві з Річчю Посполитою.

Запорозька Січ – військова організація українського козацтва 16-18 ст.

Козак**И** – вільні українські люди.

Ім'я – особиста назва людини, що дається їй після народження.

Їжа – харчі, козацький провіант.

Йорж – риба для козацької юшки.

Корогва – військовий прапор, символ влади гетьмана України.

Літопис - історичний твір, що описує події в хронологічній послідовності.

Мазепа Іван гетьман України

Народ – наслення держави, жиелі країни.

Оселедець – своєрідна зачіска запорозьких козаків./ **О**рлик Пилип – автор першої у світі конституції.

Пернач – холодна зброя, вид булави, відзнака козацького полковника.

Рада козацька – спільне обговорення яких-нбудь питань.

Сотник – найвища посада в козацькій сотні.

Тулумбас – ударний козацький музичний інструмент.

Україна – найбільша держава Європи.

Факел – смолоскип. Флотилія – з'єднання військових суден.

Хортиця – острів на Дніпрі, колыска козацтва.

Цитадель – споруда фортечного типу.

Чайка – козацький човен.

Шабля – козацька зброя.

Щит – предмет для захисту тіла воїна

Юшка – козацька страва.

Ядро – снаряд козацької артилерії.

курі**Н**ь – окрема частина запорозького козацького війська.

Урок-подорож до Запорізької Січі з математики

Тема. Повторення вивчених таблиць множення і ділення. Розв'язування задач (2 кл.)

(З досвіду Лахно О. І., вчителя початкових класів Львівської ССЗШ

№15)

Мета. Повторити і закріпити таблиці множення чисел 2 і 3, ділення на 2 та вміння застосовувати таблицю для обчислення виразів. Вдосконалювати вміння розв'язувати задачі на множення. Розвивати логічне мислення, інтерес до життя козаків; виховувати патріотичні почуття.

Обладнання: мультимедійна презентація уроку, відео презентація «Козацькому роду нема переводу», музична таблиця множення числа 3, музична фізхвилинка «Козаки», картки із завданнями, копії козацьких печаток.

Перебіг уроку

I. Організація класу.

Урок математики розпочинаємо, Де про славу козацьку згадаємо, Аби не забути історію роду, Аби бути гідним свого народу.

Перегляд презентації «Козацькому роду нема переводу».

II. Повідомлення теми і мети уроку. Ми – нащадки козацької слави. Сьогодні ми помандруємо до Запорізької Січі. Щоб стати козаком, слід було пройти нелегку школу навчання і скласти іспити. І ви, коли пройдете всі математичні випробування, будете прийняті в козачата. Тож урок наш подарує вам багато цікавої інформації та нових знань. А я чекаю від вас активної роботи та старання. Найактивніші та ті, хто правильно відповідатиме, отримає козацькі печатки. На уроці ми повторимо вивчені таблиці множення на 2 і 3 та ділення на 2. Будемо вдосконалювати вміння розв'язувати задачі.

III. Опрацювання навчального матеріалу

1. Усний рахунок

- А чи знаєте ви, що означає слово «козак»? Правильно розв'язавши приклади, 78ом али78лите з полону букви і зможете прочитати слово.

$$2 \cdot 7 + 13 = \quad (\text{В})$$

$$3 \cdot 9 - 15 = \quad (\text{і})$$

$$(18 - 6) : 2 = \quad (\text{л})$$

$$(9 + 7) : 2 = \quad (\text{ь})$$

$$2 \cdot 5 + 78 = \quad (\text{н})$$

$$3 \cdot 7 - 2 = \quad (\text{и})$$

$$2 \cdot (14 - 10) = \quad (\text{й})$$

Козаки – це вільні люди.

Козаки безстрашні всюди.

Козаки – борці за волю,

За народне щастя й долю.

Козак – це людина чесна й смілива,

Найдороще йому – Батьківщина.

2. *Каліграфічна хвилинка*

- Прочитайте ряд цифр. Яка цифра зайва? Чому? Запишіть ці цифри у порядку спадання.
2 4 6 8 10 11 12 14

3. *Повторення таблиці множення 3 (музична таблиця множення)*

– Отже, вирушаємо у мандрівку. Для того, щоб захищати свою країну, треба бути сильним, хитрим, спритним та основне – розумним. Шлях подолаємо, якщо «ланцюжок» назвемо добутки таблиці множення 2 і 3. Головне, щоб «ланцюжок» не розірвався.

4. *Гра «Стрільці»*

Козаки стрільці відмінні
І хочуть, щоб ми теж були їх гідні.
І пропонують у 79ом нам зіграти,
Щоб стрільцями нас назвати.

- З'єднайте вирази стрілами.

4+4+4+4	+4	7·2
7+7		6·3
6+6+6		2·4
2+2+2+2		4·5

5. *Розв'язання віршованих задач*

Йшло 4 козаки,
Кожен ніс по 2 мішки.
Скільки було всіх мішків
В чотирьох цих козаків? $(2 \cdot 4 = 8)$

На столі 4 миски.
В кожній з них по 3 сосиски.
Скільки всіх сосисок там,
Знати хочеться козакам. $(3 \cdot 4 = 12)$

Три козаки пішли на музики.
Танцювали, гупали.
Скільки ніжок тупали? $(2 \cdot 3 = 6)$

6. *Музична фізхвилинка «Козаки»*

- Козаки – це сильний, дужий народ, мали вони гарну фізичну підготовку. Бо загартували своє здоров'я. Але це був також і веселий народ, який любив різноманітні ігри і забави. Козаки і вам пропонують відпочити, набратися сил і запрошують на козацьку зарядку.

7. *Розв'язування задачі*

На Січі новачок, незалежно від віку, приймався спочатку в «молодики». Він 7 років вчився фехтувати, влучно стріляти, сидіти на коні, виконувати «Гопак», як різновид бойового мистецтва. Керували навчанням досвідчені воїни, при яких молоді хлопці служили джурами. Також козаки вчили грамоту, іноземні мови, вивчали основи астрономії, медицини, а також освоювали гру на одному з народних музичних інструментів. А ще козаки були гарними рибалками. Вони ловили рибу не лише вудкою, а й списом.

Задача

Семеро козаків зловили по 3 рибини. В обід з'їли 14 рибин. Скільки рибин залишилося в козаків?

- Розв'язавши задачу, ви отримаєте від козаків листа.

8. Виконання завдання на картках (додаток)

Коли козак навчався успішно, його допускали до напівжартівливого іспиту. Спочатку козак мав з'їсти миску дуже наперченого борщу, пройти по колоді, перекинутій між берегами і не впасти у воду; потім подолати всі пороги, пливучи човном проти течії. На завершення молодик, осідлавши необ'їждженого коня задом наперед, без сідла і вуздечки мав проскакати по степу і благополучно повернутися.

- Ви отримали останнє завдання на картках. Виконавши його, ви станете козачатами.

IV. Підсумок уроку

А ви, діти, молодці,

Справжні козаки й козачки.

Перешкоди подолали,

Дуже швидко рахували,

Свою спритність показали.

Тож бажаємо вам щастя,

Неба голубого, хліба запашного.

І щоб козацькому роду – не було переводу!

Вручення медалей «Козачата».

Додаток до уроку:

Таблиця множення числа 3

- Обчисли.

$3 \cdot 5 = \square \square$	$3 \cdot 4 = \square \square$	$3 \cdot 7 = \square \square$
$3 \cdot 1 = \square$	$3 \cdot 6 = \square \square$	$3 \cdot 3 = \square$
$3 \cdot 8 = \square \square$	$3 \cdot 2 = \square$	$3 \cdot 9 = \square \square$
- Впиши знак $>$, $<$ або $=$, не виконуючи обчислень.

$3 \cdot 2 \square 3 \cdot 3$	$3 \cdot 2 \square 3 \cdot 1$	$3 \cdot 6 \square 3 \cdot 7$
$3 \cdot 7 \square 3 \cdot 8$	$3 \cdot 8 \square 3 \cdot 7$	$3 \cdot 8 \square 3 \cdot 9$
$3 \cdot 5 \square 3 \cdot 4$	$3 \cdot 4 \square 3 \cdot 5$	$3 \cdot 4 \square 3 \cdot 3$
- Збільши кожне число у 3 рази.

4	9	2	7	5	3	8	6
↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓	↓
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
- Добери відповідні числа.

$3 \cdot \square = 15$	$3 \cdot \square = 27$	$3 \cdot \square = 6$
$3 \cdot \square = 9$	$3 \cdot \square = 3$	$3 \cdot \square = 24$
$3 \cdot \square = 21$	$3 \cdot \square = 18$	$3 \cdot \square = 12$
- Запиши числа у порядку зростання.

18	9	27	15	6	21	3	12	24
----	---	----	----	---	----	---	----	----
- Впиши знак $>$, $<$ або $=$.

$7 \square 3 \cdot 2$	$10 \square 3 \cdot 3$	$4 \square 3 \cdot 1$
$26 \square 3 \cdot 9$	$25 \square 3 \cdot 8$	$16 \square 3 \cdot 5$
$17 \square 3 \cdot 6$	$11 \square 3 \cdot 4$	$20 \square 3 \cdot 7$

Додаток Б2

Тематичний тиждень на тему «Ми – знавці легенд»

Мета. Навчити молодших школярів читати та аналізувати українські народні легенди, переказувати їх. Формувати уміння молодших школярів виявляти свої патріотичні почуття та проявляти їх по відношенню до Батьківщини, здатність брати активну участь у різноманітних видах діяльності на благо рідної держави та краю. Розвивати творчі здібності учнів та креативність. Виховувати активну громадянську позицію, любов та повагу до рідного краю.

План проведення**Понеділок**

Відвідування шкільної бібліотеки. Робота із книгами, газетами, журналами, які містять українські народні легенди.

Вівторок

Чарівні перетворення білого аркуша. Малювання ілюстрації до улюбленої легенди. Виставка-конкурс малюнків.

Середа

Конкурс на кращого читця легенд.

Четвер

Інсценізація легенди (за вибором учнів)

П'ятниця

Вікторина «Люби, вивчай свій рідний край». Казкова подорож до країни «Легендоляндії».

Зразок бесіди з молодшими школярами за змістом української народної легенди

Учитель: Прочитайте уважно українську народну легенду «Плачуча верба». Поміркуйте, як би ви вчинили на місці головних героїв». *(мовчазне читання учнями легенди)*

У матері-вдови було троє синів. Вони дуже любили маму. Росли вони добрими, роботящими, приносили радість усім людям. Та от напали на рідну землю вороги. Прийшов до матерів старший: Благословіть, мамо, за свій край боротися.

Стиснулося в мами серця, але благословила. Потім прийшов середній. І його мусила благословити. А коли попросив благословення найменший, не витримала:

- Не пуцу! – скрикнула. – Один ти у мене залишився!
- А земля у нас теж одна. Хто ж її захистить, як не я?

Ще більше защеміло у матері серце, але провела у дорогу і найменшого сина. А сама щодня виходила на берег річки, синочків рідних виглядала. Поверталися їх друзі, схиляли перед матір'ю голови, приносили їй невтішні звістки: загинули всі її сини героями. Довго плакала-ридала мама над річкою, не хотіла в хату без дітей вертатися. А на ранок побачили люди на березі вербу, що невтішно додолу схилила свої віти. Отак на світі з'явилася плачуча верба.

Вчитель: Отже, про що розповідає ця легенда? *(Про героїв, захисників України)*

Вчитель: Як ви оцінюєте вчинок матері? Чи змогли б ви вчинити так само, будучи на її місці? *(Вона готова була пожертвувати найдорожчим – синами, задля порятунку)*

рідної землі. Це свідчить про те, що вона любила Україну, була справжнім патріотом, так само як і її сини).

Вчитель: А як ставитесь до подвигу її синів? Чому? (Хлопці проявили себе як справжні герої, які цінують свою Батьківщину понад усе. Вони є прикладом для кожного з нас).

Вчитель: Як ви гадаєте, чому легенда має назву «Плакуча верба»? (Тому, що український народ вірив, що вербою стала мати, яка гірко плакала за своїми синами).

Додаток БЗ

Орієнтовний план виховної години «Дружба та братство- дорожчі багатства» (1кл.)

Мета: поглибити у дітей поняття про дружбу як цінність; навчити цінувати дружбу та друзів, визначати у яких випадках людину можна назвати другом; викликати у них прагнення бути справжніми друзями, виробляти у собі якості, які сприяють дружбі.

Обладнання: ілюстрації до теми, прислів'я про дружбу, абетка дружби, оберемок – символ дружби, закони справжньої дружби.

Хід заходу:

I. Організація класу до роботи.

Сідайте, діти, у гурті

Зустрілися ми знову!

Сьогодні поведемо

Цікаву розмову.

II. Повідомлення теми та мети заходу.

Сьогодні ми поговоримо про одну з найбільших цінностей, яке може мати людина. Що це, вам допоможуть дізнатися слова записані на дошці. (На дошці записано слова: розуміння, співчуття, порада, радість, підтримка, допомога)

- Як ви думаєте про що ми поговоримо?

Ми поговоримо про дружбу, навчимося визначати яка повинна бути справжня дружба, у яких випадках людину можна назвати другом.

III. Вступне слово вчителя.

Послухайте уважно вірш:

Дружба, дружба над усе.

Дружба радість нам несе.

Дружба всім нам дорога.

Дружба жить допомога.

- Діти, а як ви самі розумієте значення слова «дружба»? (відповіді дітей). Отже, дружба – це близькі стосунки, засновані на взаємній допомозі, спільності інтересів, смаків, поглядів.

IV. Основна частина.

1. Складання асоціативного куща.

Ви всі маєте друзів, вам разом весело і цікаво.

- Яким на вашу думку повинен бути справжній друг?(складання асоціативного куща «Справжній друг»)

- Якого б ви не хотіли мати друга?(відповіді дітей)

2. Розгляд і обговорення педагогічних ситуацій.

Діти, ви всі знаєте, що друзі допомагають один одному у навчанні, вони проводять разом багато часу, відпочивають разом, але друзі також інколи сваряться. Зараз ми розглянемо і проаналізуємо декілька ситуацій за яких друзі посварились.

1 СИТУАЦІЯ

У класі хтось розмалював парту. Коли класний керівник помітив це, почав вимагати від учня, який за нею закріплений пояснень: хто і коли це зробив?

Учень сказав: «Я знаю, хто розмалював парту, але не можу сказати, тому що не хочу, щоб мій друг постраждав. Я сам її вимію.»

- Діти, скажіть, як би ви вчинили на місці учня, який розмалював парту?

- Хто має вимити парту?

2 СИТУАЦІЯ

До Дмитрика додому прийшов його друг Іванко, і запропонував йому піти пограти в футбол на дворі. Але Дмитрику потрібно було готуватися до контрольної роботи, і він відмовив йому. За це Іванко на нього образився.

- Як би ви вчинили в цій ситуації?

- Як ви вважаєте, хто був правий Дмитрик чи Іванко? Чому?

3. Бесіда про справжніх друзів.

Характерно, що справжніх друзів у людини звичайно мало. Багато друзів тільки у того, хто користується друзями з міркувань власної вигоди: чим більше друзів, тим більше вигоди. Такі «друзі» здебільшого тимчасові. Справжніх друзів пов'язує велика повага один до одного, розуміння, взаємодопомога.

- Як ви вважаєте, чи може бути у людини багато друзів? Чи будуть ці друзі справжніми?

4. Гра «Закінчи прислів'я».

Про дружбу написано багато прислів'їв, віршів, казок. Зараз ми пограємо в гру, яка має назву «Закінчи прислів'я».

Умови гри: на картках написані прислів'я, вони поділені на дві колонки. Початок кожного прислів'я записаний зліва, а продовження (закінчення) прислів'я - справа. Вам необхідно з'єднати стрілкою початок прислів'я і його правильне закінчення.

Людина без друга велика туга

Як будемо у дружбі жити... як дерево без коріння

Без вірного друга... найбільший скарб

Нових друзів наживай старих не забувай

Дружба -... нас нікому не зломить

5. Створення законів дружби.

Кожна країна має свої закони, наша школа теж має певні закони, правила. Так само і справжня дружба має свої закони, які потрібно не тільки знати, а й дотримуватись.

- Як ви думаєте, навіщо потрібні взагалі ці закони дружби? (відповіді дітей)

Закони: (зчитую)

Завжди прислухатися один до одного.

Не обманювати один одного.

Завжди чинити по справедливості.

Не залишати один одного у біді.

Допомагати один одному.

- Як ви думаєте, можливо якісь закони зайві або непотрібні?

- Які б закони ви хотіли ще додати?

6. Казка «Батьківський заповіт». А тепер, діти, давайте послухаємо казку «Батьківський заповіт». У казці розповідається про батька, який перед смертю покликав своїх синів, дав їм по гілці у руки і попрохав їх переламати. Сини виконали батькову волю і переламали ці гілочки. Тоді батько зібрав ті гілочки до купи, перев'язав їх і знову поросив зробити те саме, але сини не змогли переломити цей оберемок. Тоді батько сказав: «Ось так і в житті кожного з вас окремо легко скривдити, образити, а якщо ви будете разом, то ніякі вороги вас не зламають і всі негаразди ви легко здолаєте»

Хай і наш оберемок гілочок стане символом єдності нашого класу, символом дружби.

- Ви згодні з тим, що якщо у тебе багато вірних друзів, то ви всі негаразди разом легко здолаєте?

7. Гра «Якщо ти добрий друг, то повинен».

Зараз ми з вами пограємо в гру, яка має назву «Якщо ти добрий друг, то повинен».

Умови гри: Я читатиму вирази, якщо добрий друг це повинен робити, то ви один раз плескаєте в долоні, а якщо ні, то нічого не робите.

Обманювати своїх друзів.

Не брехати друзям.

Говорити брехню поза очі.

Допомагати друзям у складних ситуаціях.

Підтримувати один одного.

Насміхатися над друзями.

Не залишати друзів у біді.

Заступатися за друзів.

Говорити друзям правду.

Ображати друзів.

Піклуватися про друзів.

V. Підсумок заходу.

1. Гра «Мікрофон». Умови гри: я буду зачитувати вам речення з вірша, ви повинні доповнити останнє слово в кожному реченні. Доповнювати буде той, хто отримає мікрофон.

Навіщо людині потрібен друг?

Чи повинні друзі сваритись,

Щоб могли ми гарно жити,

Треба вчитися... (дружити).

А не кидатись словами,

Щоб не стати ... (ворогами).

І запам'ятай собі -

З другом легше у... (журбі).

Друг нас виручити може,

У біді він ... (допоможе).

А як пісня, жарт чи сміх -

Радість ділиться на... (всіх).

Друг нас може захистити

Може з класом ... (помирити).

Друг не стане кепкувати
 І на людях нас... (повчати).
 А як сварять всі навкруг -
 Йде на захист справжній... (друг).
 І ніколи не забудь!
 Й ти для друга - вірним... (будь)!
 Й ще одне запам'ятай:
 Друзів ти... (не забувай)!
 Знай, моя дитино мила,
 Дружба - це велика... (сила)!

Додаток Б 4

«Легенди знаю краще всіх»

(конкурс на кращого знавця українських народних легенд серед учнів 3- 4-х класів)

Мета конкурсу: перевірити рівень засвоєння молодшими школярами змісту українських народних легенд; поглибити їхні знання про цей жанр народної творчості; формувати активний пізнавальний інтерес; розвивати кмітливість, активність, спостережливість; виховувати любов до української народної творчості, патріотизм.

Обладнання: виставка книг «Українські народні легенди», виставка художніх творчих робіт учнів 1-3 класів «Я легенду намалюю», мультимедійна презентація, бланки завдань для учнів.

Хід заходу:

1. Привітання з учасниками конкурсу

- Доброго дня, шановні знавці легенд. Сьогодні ми зустрілися із вами для того, щоб визначити найкмітливіших, науважніших та найдопитливіших знавців легенд. Упродовж всього навчання у початкових класах ви вивчали безліч українських народних легенд. Сьогодні ми перевіримо, наскільки добре ви знаєте цей жанр народної творчості та визначимо серед вас найкращих знавців легенд. Оцінювати вас буде високо компетентне журі у складі _____.
 Бажаю успіхів.

2. Проведення гри «Хто більше»

- Зараз ми з вами пограємо в гру «Хто більше». Кожен з вас отримає карточку, на якій потрібно буде записати якомога більше назв українських народних легенд, які ви запам'ятали. На виконання завдання у вас буде всього 7 хвилин. Назви легенд потрібно записати повністю, без скорочень. Переможуть у цій номінації 5 учасників, які правильно напишуть найбільше легенд.

3. Захист учнівських проектів

- До сьогоднішнього конкурсу кожен із вас готував проект «Моя улюблена легенда». Вашим завданням було представити увазі присутніх вашу улюблену легенду у цікавій, креативній формі (інсценізація, презентація, художнє відображення, відео фрагмент, ораторський виступ, «ляльковий театр», «урок» тощо). Запрошуємо до участі. Переможцем стане учасник, який за результатами голосування журі набере найбільше балів.

4. Змагання «Я впізнаю її серед тисячі»

- А зараз ви отримаєте карточки із записами 20 різних творів усної народної творчості. Серед них буде всього одна легенда. Зауважу, що жоден твір не матиме назви. Вам потрібно буде розпізнати карточку з текстом легенди та назвати її номер, що знаходиться внизу сторінки. Перечитувати усі твори не потрібно. Вам достатньо переглянути їхній зміст оглядово, адже текст легенди суттєво відрізняється від багатьох із них. Перемогти у цьому змаганні зможуть перших 5 учнів, які правильно назвуть номери своїх легенд. Зверніть увагу на те, що у кожного з вас будуть різні завдання.

5. Підведення підсумків конкурсу

- Отже, за результати голосування журі у сьогоднішньому конкурсі визначено наступних переможців:

- Вітаємо і бажаємо подальших успіхів. На цьому наші змагання завершуються. До нових зустрічей.

Додаток Б 5

Виховний захід у 2 класі

(із власного педагогічного досвіду)

Тема: Нащадки козацької слави

Мета: ознайомити учнів з традиціями, звичаями українського козацтва, пробудити почуття відповідальності перед наступним поколінням; виховувати глибоку повагу до козаків, які віддали своє життя в ім'я майбутнього людства, розширити знання учнів про життя, обряди, звичаї козацтва; примножувати традиції нашого народу; розвивати почуття гордості за минуле нашої Батьківщини, прищеплювати любов до неї – України.

Обладнання: плакати із зображеннями козаків, плакат із правилами поведінки, мультимедійний проектор і ноутбук.

Форма проведення: година спілкування

План заняття:

1. Організація класу до проведення заняття
 - 1.1. Привітання з учнями
 - 1.2. Створення сприятливого психологічного комфорту
 - 1.3. Повідомлення правил поведінки на занятті учням
2. Розкриття теми заняття
 - 2.1. Оголошення теми заняття
 - 2.2. Бесіда про козаків
 - 2.3. Знайомство з українськими народними легендами про козаків
- Фізкультхвилинка
3. Перевірка учнями знань, засвоєних під час заняття
 - 3.1. Написання тестів
4. Підсумок заняття
 - 4.1. Заключне слово вчителя
 - 4.2. Прощання з класом

Перебіг заняття

1. Організація класу до проведення заняття
 - 1.1. Привітання з учнями
 - 1.2. Створення сприятливого психологічного комфорту

- Чого ви очікуєте від сьогоднішнього заняття? Давайте запишемо це на дошці, щоб в кінці заходу перевірити, чи справдяться вони.

1.3. Повідомлення правил поведінки на занятті учням

– Перш, ніж розпочати заняття, давайте познайомимось із правилами, яких обов'язково слід дотримуватись усім чемним учням. *Перш ніж говорити – подумай, що ти будеш говорити. Говори чесно, доводь свою думку. Поважай думку товариша. Не перебивай. Вигуки і жести враховуватись не будуть. Подаруй друзям усмішку і вона до тебе обов'язково повернеться!*

2. Розкриття теми заняття

2.1. Оголошення теми заняття

- Діти, а чи знаєте ви хто такі козаки?

-Якими ви їх уявляєте?

- Сьогодні на занятті ми з вами поговоримо про них, адже темою нашої години спілкування є : «Нащадки козацької слави»

2.2. Розповідь вчителя про козаків

Через століття до нас доносяться шелест козацьких знамен, стогін української землі від копит коней, бій, як блискавка, як межа між життям і смертю, між минулим і сучасним нашого народу.

Сьогодні ми відкриємо сторінку нашої історії про українське козацтво та дізнаємось про славних та сміливих козаків якомога більше.

Сьогодні в Україні відзначають День українського козацтва. Це дуже важливе свято для нашого народу, адже козацтво відіграло вирішальну роль у становленні нашої держави. Його історичне значення важко переоцінити. Народ будь-якої країни береже спогади про власне минуле, пишається своєю історією. Перекази про звитяжні вчинки предків передаються з покоління в покоління. Козак - значить вільний чоловік. Дуже важко жити кожному самому по собі, до того ж в умовах поневоленої держави. Тому козаки об'єднувалися в курені (загони), кожен курень обирав собі отамана (ватажка). Нові втікачі мали повне право приєднатися до козаків, нікому не відмовлялося в допомозі. Козацьке побутове життя було дуже простим, жінки серед них не жили, чоловіки повністю обслуговували себе самі: готували їжу, лагодили одяг тощо. Козаки суворо дотримувались дисципліни, успішно розвивали власну військову вправність, створили свій флот, що складався з легких і швидких човнів - (чайок). До основних завдань козаків уходила боротьба з Туреччиною та кримськими татарами. Козаки дуже успішно справлялися зі своїми історично важливими завданнями, захищаючи не тільки Україну, але й, власне, Європу від войовничої Туреччини, рятували з полону християн, проданих у рабство, здобували багатства.

Козацькі табори для захисту від нападників обносили січовими колодами. Розташовувалися ці табори на острові Мала Хортиця, за Дніпровськими порогами. Так і виникла назва Запорозька Січ. Сама ж Запорозька Січ була побудована в 16 столітті.

Народні пісні й інші фольклорні твори оспівали першого козацького ватажка – Байду. Його справжнє ім. я – Дмитро Вишневецький. Не менш відомими та ушлавленими в народній творчості були й Павло Полуботок, Іван Підкова, Самійло Кішка, Іван Мазепа та багато інших славетних козацьких ватажків. Слава про українських козаків гуляла всією Європою. Сам образ козака став символом найкращих лицарських чеснот.

Запорозька Січ проіснувала більш як двісті років. Найвідомішими представниками козацької верхівки був Богдан Хмельницький. Саме він очолив у 1648 році визвольну війну українського народу, війну справедливу, метою якої було здобуття незалежності.

Не випадково для святкування Дня українського козацтва обрано День святої Покрови. Вона здавна була покровителькою козаків. Відродження козацтва України сягає 1980-х років. Національно-патріотичні рухи активізували свою діяльність, почали створюватися громадські організації відповідного напрямку. Цей важливий процес, ясна річ, супроводжувався формуванням відповідної державної політики щодо цих громадських організацій. Законодавчі акти ввели козацтво в правове поле України, отже, з'явився необхідний ґрунт для взаємодії громадських організацій та власне держави. Дуже міцними є зв'язки між козацькими організаціями Росії та України. У серпні 1991 року новостворені козацькі організації Луганської та Хмельницької областей узяли участь у так званому Брусилівському поході. Він був присвячений Брусилівському прориву 1916 року. Сучасні донські козаки охоче запрошують на свої урочисті заходи представників українських козацьких організацій. 29 серпня 2000 року біля села Капулівка (під Нікополем) після урочистої процедури перепоховання останків кошового запорозького отамана Івана Сірка було підписано договір про культурне, інформаційне й економічне співробітництво між запорозькими, донськими, кубанськими та калмицькими козаками. Українська національна програма відродження та сприяння розвитку козацтва в 2003-2004 роках передбачила здійснення разом з відповідними органами Російської Федерації виявлення місць поховань українських гетьманів і козацьких полководців з метою можливого перепоховання їх в Україні. Відповідно, українські козаки Луганської області охоче запрошують на власні урочисті заходи російських козаків.

Зараз відроджуються традиції українського козацтва. Ведеться активна робота з молоддю, організовано власну медичну службу, у першу чергу в сільській місцевості. Бути представником козацької організації зараз знову приємно, цікаво та почесно. Багато відомих людей охоче беруть участь у заходах, пов'язаних із відродженням і культивуванням козацьких традицій. Наприклад, знаменита українська група «Воплі Відоплясова» часто й охоче виступає з козачими ансамблями. Олег Скрипка, соліст цієї групи, вважається «справжнім» українським козаком.

2.3. Знайомство з українськими народними легендами про козаків

А краще уявити як виглядали козаки і чим займалися нам допоможе знайомство із українськими народними легендами про козаків (Вартові степу; Про запорожців).

Фізкультхвилинка (відеосюжет з уроку тітоньки Сиви)

3. Перевірка учнями знань, засвоєних під час заняття

3.1. Написання тестів

1. Коли в історії вперше згадуються українські козаки?

- а) в XI ст.
- б) в 1654 р.
- в) в XIV ст.
- г) в 1918 р.

2. Кого називали в Україні козаком?

- а) розбійника, волоцюгу
- б) кріпосного селянина

- в) вільного чоловіка, безстрашного лицаря
- г) багатого вельможу

3. Де знаходиться козацька Січ?

- а) за дніпровськими порогами
- б) в причорноморських степах
- в) на Дунаї
- г) на Кримському півострові

4. Як називали місце, де жили козаки?

- а) мазанка
- б) намет
- в) землянка
- г) курінь

5. Хто був першим козацьким гетьманом?

- а) Б. Хмельницький
- б) Д. Байда-Вишневецький
- в) І. Мазепа
- г) П. Сагайдачний

6. Кого на Січі називали козацьким джурою (чурою)?

- а) слугу
- б) вартового
- в) помічника, учня, майбутнього козака
- г) кінного воїна

7. Що таке «козацькі маяки»?

- а) кращі козацькі лицарі
- б) грамота
- в) світловий телеграф
- г) козацький роз'їзд

8. Чому на Січі не було жінок?

- а) На Січі все підпорядковувалось вимогам війни
- б) Вважалося поганою прикметою
- в) Традиція не дозволяла жінкам брати зброю до рук

9. Як називались козацькі кораблі?

- а) галери
- б) чайки
- в) пироги
- г) фрегати

10. Хто зруйнував Січ?

- а) російська цариця Катерина II
- б) кримський хан Карим Гірей
- в) турецький султан Сулейман
- г) половецькі орди.

4. Підсумок заняття

4.1. Заключне слово вчителя

Зараз ми з вами пограємо в гру «Блискавка». Вам потрібно буде швидко і влучно, наче блискавки, відповідати на запитання.

1. Як називається військове і господарське об'єднання козаків? (Січ)
 2. Що це таке козацькій курінь? (Житло, самостійна військова частина)
 3. Яке християнське свято у козаків було храмовим ? (Свято Покрови Богоматері)
 4. Що означає слово козак? (Вільна людина)
 5. Символ влади гетьмана ? (Булава)
 6. Як називались козацькі човни? (Чайки)
 7. Назвіть 4-х гетьманів України?
 8. Де був підписаний договір між Україною і Росією ? (м.Переяслав)
 9. Хто був першим кошовим Запорізької Січі, а пізніше отаманом? (Вишневецький)
 10. А Хто був останнім? (Калнишевський)
- Обміняйтеся роботами, перевіримо їх.

4.2.Прощання з класом

Молодці. Ви гарно впоралися із усіма завданнями. А чи справдилися ваші очікування?

Дякую за роботу. Бажаю вам вдалого дня.

Додаток Б 6

Українські народні прислів'я про козаків

Україна – козацька мати.
 За рідний край життя віддай.
 Де козак, там і слава.
 Де байрак, там і козак.
 На козаку й рогожа пригожа.
 Не той козак, що за водою пливе, а той, що проти води.
 Не той козак, що поборов, а той, що вивернувся.
 Сам загинай, а братчика виручай.
 Що нам холод, коли козак молод!
 Степ та воля козацька доля.
 Коли козак в полі, то він і на волі.
 Коли стелеться доріжка, козакові не до ліжка.
 Хто любить піч, тому ворог Січ.
 Де отаман швець – там Січі кінець.
 У бою козак себе славить не на язиці пилюкою, а конем та шаблюкою.
 Кінь, шаблюка, вітер в полі і ніхто не здолає козацької волі!
 Козак не боїться ні тучі, ні грому.
 У козака життя коротке, а слава вічна.
 Береженого бог береже, а козака шабля стереже.
 Козак із пригорщі нап'ється, а з долоні пообіда.
 Козача потилиця панам не хилиться.
 То не козак, що отаманом не думає бути.
 Коли навколо вороги - то не життя, честь бережи.
 Козак хоч і на ріллі осяде, а честі своєї лицарської не забуде.
 Козацькому роду нема переводу.

Козацькі народні пісні

(перелік назв)

Їхав козак за Дунай.
Їхав, їхав козак містом.
Гей на горі там женці жнуть.
Козака несуть і коня ведуть.
Гомін, гомін поді брові.
Виступали козаченьки.
Ой, Морозе, Морозенку, ти славний козаче.
Козак від'їжджає, дівчинонька плаче.
Ой, розвивайся, та сухий дубе.
Гей, не дивуйтесь, добрії люди.
Розлилися руті бережечки.
Пісня про Байду.
Про дівку – бранку, Марусю Богуславку.
Втеча трьох братів з Азова, з турецької неволі.
Ой на ступає та чорная хмара.
Ой не шуми, луже.
Ой чого ти, дубе, на яр похилився.
Їхав козак з України.
Їде козак на Вкраїну.
Ой пуцу я кониченька.
Удар, коню, копитами.
Пісня про Нечая.
Козаченьку, куди йдеш.
Ой у лузі та ще й при березі.
Попід садочок, попід калину.
Випрягайте, хлопці, коней.
За світ встали козаченьки.

Українські народні легенди

Барвінок і калина

Жила в одному селі козацька сім'я. Матір звали Ганна, а дочку Оксана. Чоловік служив. А з ними жив старий дідусь, батько Ганни. Одного разу налетіли ординці. Ганна з Оксаною поверталися з поля. Їх наздогнали ординці і зв'язали. Молили і благали мати із дочкою чужинців, щоб відпустили їх у село, попрощатися з дідусем. Погодилися ординці. Слізьми вмивалися мати з дочкою, прощаючись із батьком, із дідусем. Мудрий старий і каже до внучки:

- Візьми калину барвінок і поклади за пазуху, адже це символ безсмертя України. Коли будеш іти по польовій дорозі, кидай, щоб указати слід.

А сам, уже до цього, послав хлопця до козаків із звісткою про напад ординців.

- Моя внучечко, – говорив дідусь, – кидай по листочку барвінку і кетяжку калини і цим ти вкажеш путь козакам.

Оксанка так і зробила. Прив'язали до воза Оксану і Ганну і потягли в неволю. Виїхали на польову дорогу, а Оксанка кидала барвінок і калину. Стояла спека, духота. Підійшли до села, на краю якого стояла криниця. Дівчина і в криницю кидала барвінок. І все чекали порятунку. А в цей час дідусь розповідав козакам, як потрібно шукати невільників-земляків. Стомилися полонені, падали. Тих, хто не міг іти, тут же вбивали, або й так кидали, знаючи що життя у них уже немає.

Уже доходили до границі. Раптом ординці побачили, що їх доганяють козаки. Та Оксанка вже не витримала такого важкого шляху, обезсилила і знепритомніла. І протяглась по курній дорозі на мотузці. Мати кричала, квила, але дочка не приходила до тями. Тоді ординець перерубав мотузку і дівчина залишилась на битій дорозі. Ганну ординець силою кинув на віз і от вони уже от-от зникнуть у лісі. Бачить Ганна немає порятунку. Де в неї і взялася сила, вирвала у татарки віжки і коні зупинилися. Татарка схопила кривий меч і занесла над головою Ганни. Вмить її рука з мечем відрубана впала на землю. Коли Ганна розкрила очі над нею стояв Іванко, наречений Оксани. Першими були слова:

- Де Оксана, Оксанка?

Мати, обливаючись слізьми, розповіла про долю Оксани. Хто з ординців утік, а хто навіки лишився на нашій святій землі. Стали повертатися шляхом назад. Хоронили мертвих. А Ганна з Іванком та чоловіком шукали Оксану. І от в одному місці, край шляху знайшли мертву дівчину. З-під сорочки червоніли крапельки калини, наче крапельки крові на грудях. Іванко взяв на руки Оксану, але вона була вже мертва. Поклали на віз привезли до узбіччя і похоронили. Козаки викопали криницю, обсадили її барвінком і калиною. І заснували козацький пост. І назвали Оксанине. І до цього часу є таке поселення.

Доля українця

Між Кам'янцем та Студеницею пролягав чумацький шлях. Над ним виростало у селі двоє сиротят Іванко та Марійка. Коли зросли — повінчалися, первістка діждалися, а щоб купити шматок землі та збудувати хатину, пішов Іван із чумаками по сіль до Криму. Як прощалися, журавлі над ними пролетіли, кинули печальне «кру-кру», а Марійка мовила:

- Де б не був, а як почувеш журавлів знай, що чекаю тебе.

До Криму добре чумаки дісталися, солі накупили, вже поверталися, та тільки з Дикого поля налетіли татари, багатьох побили, а частину забрали в полон, до галер прикували. Не знати, скільки років отак веслували. Потрапила якось їх галера в страшний шторм. Над невідьниками закурликали журавлі. І де не взялася сила в Івана: крикнув товаришам боротися з бурею, рятувати галеру. Старалися з усіх сил. Проскочили негоду, то посудину на острівну мілину викинуло.

- Розкуй, турчине, руки нам, витягнемо галеру на воду! - звернувся Іван до господаря.

А коли зрушили її, то крикнув: Брати, биймо турка! Не будемо більш рабами!

Вільними стали, але до берега не всі добралися. Тільки й тут неволя: потрапили в руки татарам. Їхній ватаг наказав галерникам очі випекти. Посеред степу сліпих покинули на поталу диким звірам. Один Іван живим лишився. Вже вмирав від голоду та ран, та почув «кру-кру». Де й сили взялися. А тут чумаки йдуть, підібрали його.

Так з ними і добився до косогору, на якому біля кринички виростав із Марійкою. Пізнав голос та смак джерельця рідного, дарма що сліпим був. Напився та й заснув у траві. А прокинувся від голосу. Ніби свого, тільки молодого зовсім.

- Бувай здорова, любко моя! – казав той голос. – Піду з чумаками до Криму, зароблю грошей та куплю землиці, хатину збудуємо. А, може, батька де знайду, то вернемося обоє. Жаль матір, що не дочекалася.

Іван тут закричав, простягнувши руки до того голосу:

- Сину мій єдиний! Не йди в далекий край, бо він чужий, не кидай рідну землю, бо вона найрідніша!

Плакуча верба

У матері-вдови було троє синів. Вони дуже любили маму. Росли вони добрими, роботящими, приносили радість усім людям. Та от напали на рідну землю вороги. Прийшов до матерів старший:

- Благословіть, мамо, за свій край боротися.

Стиснулося в мами серця, але благословила. Потім прийшов середній. І його мусила благословити. А коли попросив благословення найменший, не витримала:

- Не пуцу! – скрикнула. – Один ти у мене залишився!

- А земля у нас теж одна. Хто ж її захистить, як не я?

Ще більше защеміло у матері серце, але провела у дорогу і найменшого сина. А сама щодня виходила на берег річки, синочків рідних виглядала.

Поверталися їх друзі, схиляли перед матір'ю голови, приносили їй невітніні звістки: загинули всі її сини героями. Довго плакала-ридала мама над річкою, не хотіла в хату без дітей вертатися. А на ранок побачили люди на березі вербу, що невітшно додолу схилила свої віти.

Отак на світі з'явилася плакуча верба.

Про мак

Мак – найдревніша рослина. Про цю чудову рослину в Україні існує багато легенд. І ось одна із них. Було це давно-давно, коли ще на нашу землю нападали кочівники-печеніги. В одному місті жили дуже вродливі дівчата. Хороводи водили, пісень співали. Побачили це печеніги і вирішили захопити дівчат у полон. Підстерегли вони, коли загін воїнів залишив місто і пішов у похід, та й оточили місто з усіх сторін. Зрозуміли дівчата, що їм прийшов кінець і вирішили врятуватися, втекти з міста через підземний хід. Вийшли вони на широке зелене поле і кинулись тікати до лісу.

Та побачили їх вороги і оточили з усіх сторін. І звернулася тоді найвродливіша дівчина, донька воєводи, із проханням до матінки-землі: Матінко-земле, врятуй нас від неволі, від життя страшного у печенігів-нечестивців. Допоможи нам знищити їх! І зглянулася земля-матінка на сльози дівчат-полонянок. Тільки доторкнеться до дівчини печеніг, як вона стає квіткою-маком, червоною, як жар і красивою, як самі дівчата.

Так і не змогли вороги захопити в полон жодної дівчини. Потомилися печеніги і вирішили спочити. Та тільки розсіддали коней і лягли на землю, як поснули непробудним сном. Це дівчата наслали на них сон-дрімоту, відплатили за себе.

Рано-вранці поверталися із походу руські воїни. І побачили вони червону, як жар, долину маків, а біля них сплячих ворогів-печенігів. Кинулися вони на печенігів і повбивали всіх. І коли пролилася остання крапля крові печенігів, кожна квітка маку ожила і стала дівчиною. У руках дівчата тримали червоні квіти маку і подарували їх воїнам-визволителям. Земля-матінка залишила на згадку про цей бій квіти маку. Вони щороку виростили на цій долині і радували око людям своєю красою.

Про сорочку

Давно це було. Може, й тисячу літ тому, а може, й більше. І було це в нашому краї. Народила мати сина. Лише навчився ходити, а мати почала шити йому сорочку-оберіг.

Не один рік, не два шилася сорочка. Мала вона вберегти дитину від меча гострого, від стріли ворожої, бо в нашій краї війн тоді більше було, ніж мирного життя. Тому вибирала мати найміцніші конопляні волокна. Пряла місячними ночами, тому нитки були срібними, блискучими. Полотно з таких ниток було легке, але міцне.

Шила поволі. Бо за кожним стібком – слова-думки і благання: «Хай буде син мій тверезого розуму. Хай сила його буде непереможною. Щоб серце його було повне великої любові до людей. Як буде воїном, хай волю і славу принесе землі своїй». Усе більше думок, усе більше стібків. І не одну сльозу зронила мати на синову сорочку. І не знала, у що перетворяться сльози ті.

Минуло шістнадцять років. Дошила мати сорочку. Пішла з нею до цілющого джерела. Покропила її джерельною водою, вернулася додому і заховала в скриню на саме дно. Третій рік пішов після того, як мати пошила сорочку. Син став дорослим. Був добрим, веселим, жартівливим, працьовитим. І силою Бог не обділив його.

Раділа мати своєму щастю, тільки іноді страх закрадався в душу, коли згадувала про сорочку в скрині.

І от знову запалали хати, засвистіли ворожі стріли, зачувся плач у кожній оселі. Збирала мати сина на війну. Лук і стріли, коня син вибирав сам. Мати витягла зі скрині сорочку. Одягнув син сорочку і почув у собі силу богатирську. Попрощався з матір'ю, сів на коня і помчав. Не плакала мати, бо виплакала всі сльози, шиючи сорочку синові.

Битва повинна була розпочатися зранку, після сходу сонця. Зійшлися два війська, дві грізні сили. Як тільки зійшло сонце, побачили вороги незвичайного воїна в нашому війську. На воїнові була срібна сорочка, вкрита дорогоцінними каменями, які виблискували таким світлом, що сліпили ворогам очі. То мамині сльози стали такими блискучими каменями. Не могли вороги зрушити з місця – зааніміли всі з дива. І чулася в богатиреві така сила, що випадали з ворожих рук луки зі стрілами.

Битва не відбулася. Перемога прийшла без смерті і крові. Так народилася сорочка воїна-богатиря – кольчуга, яка захищала від ворожої стріли і меча.

Про Україну (1)

Бог створив нашу землю і почав роздавати її різним народам. Наші предки пізно спохватилися, і землі їм не дісталася. От вони прийшли до Бога, який в цей час молився. Через деякий час Бог озирнувся і запитав їх:

- Чого ви прийшли до мене?

Дізнавшись, що вони осталися без землі, він запропонував їм чорну землю.

- Ні. Ми не будемо там жити. Там уже живуть німці, французи, італійці, – сказали наші предки.

- Ну тоді я дам вам землю, яку я залишив для раю. Там є все: річки, озера, пустелі, ліси, гори. Але пам'ятайте: якщо будете берегти цю землю, то вона буде ваша, а якщо ні – то ворога, – сказав Бог.

Пішли предки наші на ту землю і оселилися там. А країну свою називали Україною. І зараз ми живемо на тій самій райській землі.

Про Україну (2)

Існує легенда про те, як одного разу Бог між країнами ділив різні багатства. Всім дісталися якісь скарби. І раптом Бог помітив, як якась невеличка на зріст дівчина в бідному одязі плаче у куточку. Їй нічого не залишалось.

Довго Бог розмірковував, чим допомогти сердешній, що подарувати? І ось нарешті сказав:

- Я знаю, тобі подарую те, що в мене залишилося найдорожчого – пісню!

І пішла дівчина, усміхнена і щаслива, крізь віки із цим скарбом. А була це наша славетна Україна, яку знають у світі як країну, сповнену найніжніших, наймелодійніших, найрізноманітніших пісень.

Український рушник

Було це дуже давно, коли зродилися кришталеві сльози-намистинки, що рососою в народі звуться, коли пташки до сонечка літали та щоранку тією рососою вмивалися.

Жила тоді в одному селі мати і мала вона трьох красенів-синів. Працьовиті були вони і люди їх поважали. Одного лише хлопці не вмiли – вишивати як їх ненька. Сядуть біля неї, коли з усім упораються, та й кажуть: Ви, матусенько, шийте та вишивайте, та пісню співайте, а ми подивимось, як народжується у ваших руках квіти та птахи.

Горнулася мати до синів і такі мудрі слова їм говорила: Долю я вам кожному вишию, а пам'ять про себе в рушниках залишу, то ж бережіть їх.

Багато вишила мати за своє життя рушників і всі між синами розділила. Даруючи, навчала: Сини мої, мої голуби! Пам'ятайте навік прохання своєї неньки. Куди б не їхали, куди б не йшли, а рушник в дорогу беріть. Хліб у нього загортайте та людей пригощайте. Хліб на рушнику життя величає, здоров'я береже.

Та життя людини, як дитина, швидко минає. Померла старенька, мати. Осиротіли сини. Поховали свою неньку, а на могилі рушник білий прослали, щоб вітер порошок на неї не трусив.

Правду кажуть чи ні, та чутка про те диво й понині ходить. Переповідають, що на тому рушникові квіти через три дні розцвіли. Хто вишив їх, ніхто не знає. Лише вітер про те розповідає і просить вишити рушник на згадку.

Додаток Д

Легенди про козаків

(За кн.: Заржицька, Е. Легенди про козаків/ *Еліна Заржицька ; іл. О.Желєзняк. Х. :*

Талант, 2016. 64 с.)

Легенда про відважного козака

Давно це було. Їхав козак з далекого походу до рідної домівки. Зупинився біля джерела на долині. Напоїв коня, сам напився та ліг трішки відпочити. Пригрівало яскраве літнє сонце. Далеко у блакиті виспівували жайворонки. Вітерець грався з молодим колоссям жита. Все манило спокоєм і теплом. Козак, стомившись, заснув. Але недовго йому спалось. Крізь сон він почув іржання коней та чужу мову. Зрозумів, що не братчики-козаченьки їдуть, а татари нишпорять, вишукуючи собі здобич.

Скочив козак на коня і поскакав у поле від села. Вороги кинулися за втікачем. Іржали коні, гуділа земля від кінських копит. Здається, чорна хмара заступила сонце. Коли татарська погоня розтягнулася на полі у високому житі, кмітливий та хоробрий козак, витягнувши шаблю, стрімко повернув свого коня назустріч ворогові. Смертельний страх побачив він в очах першого переслідувача. Блиснула на сонці козацька шабелька — не стало одного ворога, ще змах шаблі — полетіла ще одна ворожа голова. Злякалися татари, повернули навтіки. Та не зупинив свого коня козак. Наздоганяючи, порубав воріженьків по-одному.

Прошло не одне століття, а у нашому селі з покоління в покоління передають легенду про відважного козака, який спас людей від татарського набігу. В пам'ять про сміливця джерело стали називати козацьким. Згодом викопали там криничку, посадили вербу. Так і стоїть на краю села козацька криничка, дарує прохожому цілющу джерельну воду.

Меч Єдності

Після знищення московськими військами Січі, говорить легенда, — козаки розділилися. Частина їх пішла на Кубань, частина — за Дунай, а частина — в Галичину. Лише, коли всі вони зберуться разом, козацькі ковалі-характерники почнуть з їхніх шабель кувати Меч Єдності. Куватимуть вони його довго: багато випробувань буде і невдалих спроб, приходитимуть все нові і нові козаки, і кластимуть свої шаблі на чарівне ковадло. Гудітимуть з натуги велетенські міхи, червонітимуться в вогні шабельні леза, перековуючись під ударами молотів в чарівний клинок. Сипатимуться іскри з-під ковальських молотів і солоний піт заливатиме очі ковалям... Темні сили всіма засобами намагатимуться зупинити ковалів: обіцятимуть їм Золото, Владу, Славу... Але ковалі не зважатимуть на них і далі робитимуть свою справу.

Коли ж нарешті зблисне сталь лицарська, криця харалужна — і засіяє ясним полум'ям Меч Єдності! Тоді зійдеться все Козацьке Товариство і підійме цей Меч вгору, — і вогонь з нього переллється в усі Козацькі Серця! І піднімуться тоді козаки — воскресять Україну і підніметься давня Козацька Мати — Січ.

Про запорожців

Які богатирі були – земля не держала! У одного запорожця, сім пудів голова! А вуса в нього такі, що як візьме він їх у руки та розправить одного туди, а другого сюди, то у двері не влізе.

Запорожці на дванадцяти язиках уміли говорити. З води могли сухими виходити. Коли треба, уміли на людей і сон насилати, і туман напускати.

Вони мали в себе такі дзеркала, що дивлячись у них, на тисячу кілометрів бачили, що у світі робиться. Як куди в похід, то візьме в руки люстерко, подивиться в нього та й каже: Туди не йдем, бо там вороги, і туди не йдем, бо там турки або татари заходять, а сюди йдем, бо тут нікого нема.

Стануть на горі, а навпроти них дванадцять полків виведуть. Так полки самі себе переб'ють, а запорожцям байдуже, стоять і сміються.

А це все від того, що вони розумним народом були. На своїй землі їх ніхто не міг перемогти. Так вони, як куди їхали, то землі у шапки понасіпають та й їдуть.

Про запорізьких козаків. *Легенда Подніпров'я (Наддніпрянищини)*

Назва села Запорізьке пішла від того, що першими поселенцями села були запорізькі козаки. Це були хоробрі і безстрашні люди. Серед татар ходили навіть легенди про них. В цих легендах розповідається, що козаки мали чародійні сили, могли довго перебувати під водою, а з води виходили сухими. Через це татари дуже боялися козаків і їхньої чародійної сили.

А козаки про чародійні сили навіть і мріяти не могли, адже в них була тільки добре розвинена смекалка та спритність і ніяких чар.

Човни вони робили з подвійним дном. Коли потрібно було сховатися, то вони чона перевертати вверх дном, він ставав важким і занурювалася у воду. А коли потрібно було піднятися на поверхню, то одне дно знімалося, човен ставав легким і піднімалася на поверхню.

У воді козаки могли довго перебувати через те, що коли вони занурювалися повністю у воду, то брали в рот очеретину і повітря до них надходило через цю очеретину. Ось такі мудрі були наші козаки.

Вартові степу

Давним-давно на високій горі серед дикого степу стояла козацька бекета. Збудували її козаки для того, щоб жоден ворог не проник непомітно на рідну землю. Вартували сміливці, охороняли день і ніч мирний спокій українського народу.

Та ось в глуху осінню ніч ворог завгодя не був помічений. Та козаки встигли запалити вогонь, сповістити про напад загарбників сусідню козацьку бекету. Але вони не могли протистояти ворогові і загинули. Знайшли їх у чистому полі порубаних та посічених. Загорнули тіла козацькі в червону китайку, поклали поруч вірну подругу-шаблю і насипали над ними високі могили. Землю носили шапками та крисаннями.

З того часу багато могил розкидано по степах українських. Це наша історія, жива пам'ять про мужніх та сміливих захисників нашої Батьківщини – козаків.

Звідки пішло прізвище та ім'я Богдана Хмельницького

Батьків Богдана Хмельницького не знає і не бачив ніхто. А на горі, де зараз церква, жили собі дід з бабою. Біля них ріс густий-густий хміль. У діда і баби не було дітей, і вони по цьому журилися.

Якось ранком вийшов дід з хати, почув ніби дитячий голос. Дід почав пробирати руками хміль і пішов туди, звідки чув голос. У густому-прегустому хмелю він знайшов хлопчика. Дитина лежала перед ним, а в голові в неї сяяло сонце. Дід перехрестився, взяв дитину і поніс до хати, а сонце теж пішло за ним. Тільки дід увійшов у хату, як побачив, що стіни розступилися, і на місці старої хати вирости палати, і в усіх палатах ясно-ясно стало.

Дід і баба назвали цю дитину Богданом Хмельницьким. Це тому, що вони думали, що сам Бог їм послав цю дитину, а Хмельницький - тому, що знайшли хлопчика в хмелю. Ріс Богдан не по днях, а по годинах... Скоро виріс, і до нього з усіх усюдин сходилися козаки, а він що скаже, то так ті козаки і слухають його. Богдан зі своїми козаками побудував церкву неподалік від своїх палат, а під церквою викопав льохи, якими водив свої коні до Тясмина напувати, а як нападали на нього вороги, то він йшов з козаками у ті льохи, а потім зненацька виходив звідти й перемагав ворогів. Сильною людиною був Богдан Хмельницький.

Додаток Е

Крилаті вислови про патріотичне виховання

Люблять батьківщину не за те, що вона велика, а за те, що своя.

(Сенека)

Патріотичне виховання - це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується.

(В. Сухомлинський)

Вдихнути в юну істоту душу громадянина – значить, передати не тільки радість, захоплення, гордість за все те, що становить собою інші святині, а й сердечний біль, тривогу, турботу за долю цих святинь – свободу і незалежність, честь і велич, багатство і славу нашої улюбленої Вітчизни.

(В. Сухомлинський)

Виховання громадянина патріотом – це гармонія розуму, думки, ідей, почуттів, духовних поривів, вчинків.

(В. Сухомлинський)

Патріотичне виховання - це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується.

(В. О. Сухомлинський)

Бути патріотом – це більше, ніж бути українцем.

(Л. Костенко)

Можна все на світі вибирати, сину, Вибрати не можна тільки Батьківщину.

(В.Симоненко)